

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3100

271.1
U-53

1875

2000

2010

48.

271.1

W-53

Printed in Turkey

ՈՒՐՈՒԿՆԵՐ

ՈԳԻՈՅ ԵՒ ԸՆԹԱՑԻՑ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԿՈՑ (R. 7. 19)

872. Գրքերի Կենտրոն

61

26530 ae. h.

ԱՆՔԿԱՒԻՏ ՀԱՐԱՋԱՏ ԻՄ

ՅՈՂ ՀԱՆՆԻՍ

Մինչև զուտ աստուածայարգելու չբնաշ
 Հանձարով ու հրաշալի վրձինովդ բնութեան հս-
 յակալ տեսարանները կը նկարելիր, և ես անոնց
 ճշգրտութեանն ու գեղեցկութեանը վրայ զմայ-
 լած կը նայէի, խնդրեցիր ինձմէ որ ես այլ բարո-
 յական պատկեր մը նկարագրեմ, այս ինքն ի գիր
 անցընեմ Մխիթարեան միտարանութեան հոգին ու
 օկզբունքները, որոնցմէ բաժնուած քլլալուս օղն-
 չափ ուրախ էիր, քան տարուան փափաքդ վեր-
 չ գէս կատարուած տեսնելով վրաս:

Խնդիրդ գծուարին էր, եղբայր, և իմ անյիշու-
 շար բնաւորութեանն ու խնդրասեր զգացմանցս
 շատ հակառակ, սակայն քու արդարակորով մտու-
 ծութեանդ, ես անդուն աղղափիրութեանդ, և այս-
 քան ժամանակ իմ քաշածներուս վրայ ցուցուցած
 կտրեկցութեանդ սիրոյն համար պարտական էի չէ
 չբուկ քեզի, և ահա որչափ որ կրցայ, կատարեցի
 ինզիրդդ, այնպէս որ թէ պարտականութիւնս վր-
 ձարեմ և թէ բնական զգացմանցս դեմ չզործեմ:

(6123
 41)

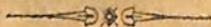
20220-60

ՐՆՂՈՆՆԷ ՈՒՐԵՄՆ ՍԻՐՈՎ ԱՅՍ ՓՈՐՐԻԿ ԳՐՈՒԱԾՔԸ,
 ոչ իբր գունագեղ նկարագիր կամ պատկեր ման-
 րանկար, այլ միայն իբրեւ հարեւանցի բայց ճիշդ
 Ուրուագիծ, և եթէ քեզ և ինձ սիրելի Ազգեր-
 նուս խրատ և օգուտ մը ելլէ ասոր ընթերցմուն-
 քէն, ինչպէս որ կը յուսամ, դուն ալ արժանապէս
 մխիթարուէ և ուրախացիր:

Եղբայր քո՞

ԳԱՐԻԷԼ Վ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԻՔ

Ի Փարիզ 5 Մայիսի 1857:

Printed in Turkey

†

Աշխարհիս երեսը սրչափ բարի, սուքս,
 օգտակար, գեղեցիկ եւ գովելի բան որ
 կայ՝ եթէ չկարենային մարդիկ չարի գոր-
 ծածել, իրաւցընէ այս թշուառ աշխար-
 հըս երջանկաւէտ դրախտ մը կը դառնար:
 Բայց Աստուած իր անքննելի դատաւ-
 տանովն ու նախախնամութեամբը պատ-
 շած չէ տեսեր այսպիսի սահման մը դը-
 նել մարդուս կամքին ազատութեանը.
 այլ թող տուեր է որ մարդիկ եթէ ու-
 զեն՝ զբարին անգամ չարի դարձնեն, եւ
 ի չարեաց բարիք նանելը իր անհուն ու
 զորմութեանն ու ամենակարող զօրու-
 թեանը պահեր է: Ուստի եւ անժխտե-
 լի ճշմարտութիւն մըն է փիլիսոփայից մէ-
 կուն ըսածը թէ « Աշխարհիս մէջ գրո-

2 նուսած աղեկութիւնները թերեւս կարեւ-
 2 ՛ր ըլլայ համբել . բայց այն աղեկութե-
 2 ՛ր թիւններըն ի չարն գուծածութիւնը դիր
 2 անցունելու համար բոլոր աշխարհիւ
 2 թուղթը չբաւեր 2 :

2 Էինք ուզեր որ այս ճշմարտութեան
 յայտնի ապացոյց ըլլար մեղի նաեւ այն
 պատկառելի Միաբանութիւնը՝ որոյ ան-
 դամ եղած ենք զբեթէ երեսուն տարի ,
 անոր որդոյն ու ընթացքին աղեկութիւն-
 ները անձամբ վայելեր ենք , եւ անոր
 լաւութեանն ու յառաջադիմութեան գէթ
 մեր տկարութեան ընկածին չամ՝ աշխա-
 տեր ենք : 2 Էինք ուզեր կըսեմ ցուցը-
 նել չգիտցողներուն թէ Միութեան
 միաբանութեան ողին ու ընթացքն ալ ,
 որ իր հիմնադրին մտացը մէջ գովելի էին,
 ինչպէս քիչ ատենէն աւրուեցան ու թիւ-
 րեցան , եւ հետ գնեալ այնչափ խոտո-
 րեցան իրենց սկզբնական նպատակէն որ
 ազգիս Հայոց օգտին համար հիմնուած
 միաբանութիւնը փաստակար ըրին անոր :
 2 Էինք ուզեր այս բաներս նկարագրե-
 լու ելլել՝ իրբեւ սոսկական անձ , վա-

2 քնն զի մեզի համար հիմնական օրէնք ե-
 ղած է մտածելը թէ բարին ու չարը զա-
 նազանել ու գողին ու կրցողին համար ան-
 հրաժեշտ պարտք է խոտորիլ ի չարէն եւ
 առնել զբարին , խնդրել զխաղաղութիւն
 եւ երթալ զհետ նորա . եւ եթէ մաս-
 նաւորէն ընդհանուրին պէտք չէ հետե-
 ւանք հանել , ալ մեղուին օրինակին նը-
 մանելով մեղըր առնուլ , ու թոյնը մէկ-
 զի ձգել . երանելի հին ճգնաւորաց մէ-
 կուն պէս՝ ուրիշներուն վրայ պարսաւե-
 լի գործ մը տեսած ատեննիս « Գու մի,
 առներ , Աղաթոն » ըսել մենք մեզի ու
 անցնիլ երթալ . եւ Պօզոս առաքելոյն
 վարուցն ու խրատուն հետեւելով եթէ
 կարելի է ընդ ամենայնի ամենայն ըլ-
 լալ որ գամենեան չահիք ի Քրիստոս
 ու մէկուն ընկածը տեսած ատեննիս ան-
 դամ՝ Գու զի գատիս դայոյ ծառայ . . .
 իւրում տեսան կայ կամ անկանի » ըսել
 ու լուել , Մէկ խօսքով , իրբեւ սոսկա-
 կան անձ՝ աչքերնուս առչեւ ունենալով
 աշխարհիս անցաւորութիւնն ու մեր
 պանդխտութիւնը , եւ ի բուն հայրենիս

մեր՝ այսինքն ի յերկինս դիմելու պարտա-
քը, հարկ կը համարէինք մեր ընթաց-
քին եւ ճամբուն չտկուեթեանը միայն նա-
յի, ուրիշներուն չխառնուիլ :

Սակայն աւանդ . սոսկական անձ ըլլա-
լու իրաւունքնիս շատոնց կորսնցուններ
ենք մեր եկեղեցական վիճակովը, եւ ե-
ղեր ենք ազգային անձ՝ սպասաւոր ե-
կեղեցւոյ . հարկ է որ ազգին եւ եկե-
ղեցւոյ օգուան ու շնասք քարոզենք ի-
մացրնենք ի գէպ ժամանակի : Եւ որով-
հետեւ կրօնաւորական միաբանութեան
մը հեղինակութիւնը մեծ է՝ իբրեւ սուրբ
Աւետարանին պատուէրներն ու խրատ-
ները հասարակ քրիստոնէիցմէ աւելի
ճիշտ պահող, եւ հաստատուն օրէնքնե-
րով ու կանոններով վարուող ընկերու-
թիւն մարդկան, եւ մենք այնպիսի միա-
բանութեան երկար ատեն աշակերտ եւ
անդամ գտնուեր էինք, հարկ է որ ա-
նոր աղեկութիւններն ու պակասութիւն-
ները փոքր ի շատէ նշանակենք : Մենք
կանցնինք կերթանք, միաբանութիւնը
ընականապէս մշանջնաւորելու ճամբուն

մէջ է . հարկ է որ ոչ միայն ժամանա-
կակից մարդկանց ցուցրնենք, այլ եւ
մեր ապագայից աւանդենք մեր ըրած
գլխաւոր դիտողութիւնները :

Ասով այ կիմացուի թէ մտքերնիս այն
չէ ամենեւին որ Մխիթարեան միաբա-
նութեան բուն նպատակին աղեկու-
թիւնները վար դարնենք . այդպիսի անի-
րաւութենէ հեռու ենք ու միշտ հեռու
պիտի մնանք Աստուծով, հապա կու-
ղենք բարւոյն բարի ըսել եւ չարին չար,
եւ ազատ մնալ այն սոսկալի վայէն որ
կուտայ Աստուած ասոր հակառակն ընո-
ղին . « Անց որ ասեն զչարն բարի եւ ըզ-
» բարին չար . վնց որ ասեն զոյսն խա-
» ւար եւ զխաւարն լոյս . վնց որ ասեն
» զգառնն քաղցր եւ զքացրն դառն » :
Թող որ պակասաւոր բաներուն անգամ
գովելի մասը դուրս հանելը այնչափ հա-
ճոյ գիտենք Աստուծոյ որ այս մտքով կը
հասկընանք մարգարէին ձեռքովը ըսածը .
« Եթէ հանիցես զպատուականն յանար-
» գէն , իբրեւ զբերան իմ եղիցիս » :

Այս կերպով յուսանք թէ մեր փոքրիկ

գրուածքին պտուղը կըլլայ օգուտ ազգի եւ շինութիւն հաւատացելոց, բոլորովն հակառակ Միէլեոսեան Վեհեպիոյ ըստուած իտալերէն պարսաւագրքին, եւ անոր դէմ հրատարակուած հայերէն Պատասխանոյն, որոնց պտուղն եղաւ ազգային խռովութիւն, մասնաւորաց հալածանք, անլուր անիրաւութիւն եւ անհարգտ թշնամութիւնք:

Ս.

ՆԱԽՆԱԿԱՆ Ո՞ԳԻ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

Եթէ սր եւ իցէ գործոյ, եւ մանաւանդ սր եւ իցէ կանոնադրութեան եւ ընկերակցութեան յարգն ու օգտակարութիւնը իր նպատակէն կը չափուի, միթէ Միսիթարայ եւ իւր միաբանութեանը նպատակէն աւելի ազնիւ՝ գերազանց եւ օգտաւէտ բան կրնար ըլլալ: Ի՞նչ էր իր սկզբնական նպատակը, եթէ ոչ լուսաւորութիւն ազդիս Հայոց՝ մտաւոր եւ բարոյական ու կրօնական կրթութեամբ: Շատ կը սխալի ով որ կը կարծէ թէ Միսիթարայ նպատակն էր ազգերնիս կաթուղի ընկել, ֆըւանկացնել, լատինացընել, եթէ այդ ըլ-

լար, նոր միաբանութիւն մը կազմել ինչ պէտք էր այնքան նեղութեամբ եւ հաւաքամանք. ոչ ապաքէն աւելի դիւրին էր որ Փրոփականտայի ուրբանեան դպրոցը մտնէր ի Հոտլի, եւ կամ լատին ճիզլիթ-նեբուն մէկ վանքը, եւ յետոյ երթար Հայաստան Փոսակութիւն քարոզէր, եւ ազգիս դէմ ատելութիւն ու թշնամութիւն, ինչպէս որ իր ատենն ալ կային ընտրներ: Այն չէր իր նպատակը, ոչ երբէք: Ընդ հակառակն՝ իր բուն գիտաւորութիւնն էր ազգերնուս մէջ արդէն բարեբերութիւն ու Փրոփականտայի ազգատեանաց աշակերտներուն ձեռքովը մտած կաթողիկոսութիւնը՝ պապականութիւնը՝ վերցրնել, ինչպէս որ լաւ հասկցած են ամեն ժամանակ՝ ոչ միայն Մխիթարայ եւ Մըխիթարեանց ոգին ու ընթացքը գիտող լատինահայք, այլ եւ նոյն իսկ Մխիթարեանք, կամ անոնց մէջէն շատերն ու ազգասէրները: Այն վախճանին համակուհամար ինչ պէտք էր ընել. — ազգին աչքը եւ միտքը բանալ գիտութեամբ՝ որպէս զի հասկնայ թէ իր պատմութիւնն

ինչ է, իր լեզուն որն է, իր դաւանութիւնը ուղիղ է, իր եկեղեցին ուղղափառ է, եւ մէկ խօսքով՝ ոչ ազգ մը սեպուելու համար իր ազգութիւնն ուրանալու կարօտ է, եւ ոչ ուղղափառ ըլլալու համար իր եկեղեցիէն ու առաջնորդներէն հեռանալու ապստամբելու է:

Կրօնաւորական միաբանակեաց կեանքը այն ատեններն ալ մեծապէս յարգի էր մեր ազգին մէջ, ինչպէս նաեւ այլ քրիստոնեայ ազգաց մէջ, թէպէտ եւ ժողովրդեան պիտոյիցը անմիջական եւ գործունեայ ծառայութիւն եւ օգնութիւն ընելէն հեռու մնացած: Մխիթար մտածեց որ ազգին այն բարեպաշտական հոգին գործիք առնու անոր կրթութեանն ու լուսաւորութեանը համար: Ուզեց որ ազգերնիս օտար ազգերէն չսպասէ իր լուսաւորութիւնը, հապա իր մէջ գրաւնուած հանճարներն ու շնորհքները վայելէ. ուստի ամենայն ջանք ըրաւ որ իր վախճանին յարմար հանճար ու յօժարութիւն ունեցող անձինք միաբանին հետն ու մեր ազգին վերանորոգմանը աշխատ-

տին հողւով եւ մարմնով : Կրենք ուսեալ
 ըլլան որ զայլս ալ ուսուցանեն . իրենք
 քարեկիրթ ըլլան՝ որ զուրիշներն ալ զի-
 րաւ կրթեն . իրենք ազգասէր ըլլան որ
 ուրիշներուն սրտին մէջ ալ ազգասիրու-
 թեան մարմրած կրակը նորէն արծարծեն
 ու բորբոքեն :

Ազգերնիս էջբէ- Հայ՝ կարօտ էր իր
 ընդուն սովբելու, պահպանելու, իր պատ-
 մութիւնը ճանչնալու, իր հին եւ նոր
 պարծանքները հասկնալու եւ սիրտ առ-
 նելու . եւ էջբէ- Բարեպաշտ բրեթոսնէայ՝
 իր սուրբ հաւատքը հաստատուն եւ լու-
 սաւոր պահելու, եւ սիրով խաղաղու-
 թեամբ ու բարեգործութեամբ քրիստո-
 նէութիւնը յայտնի ընելու : Մխիթարայ
 մտքին մէջ այս երկու նպատակները մէկ
 էին, ու ասոնց հասնելու հնարքներուն
 ձեռք զարկաւ :

Հայաստանի ծխեալ աւերակներուն մէջ
 պտրտած ատենը՝ գրեթէ միայն «Եկ ըզ-
 կնի իմ» բսելով մէկուն մէկալին, ընտիր
 ընտիր հայկազն ընկերակիցներ ժողովց,
 իր հողին անոնց ալ հաղորդեց, ըրաւ

դանոնք իրաւցնէ աշխարհուրաց մար-
 դիկ, եւ Քրիստոսի սուրբ առաքելոց հե-
 տեւող քարոզիչներ : Ասոնք իրենց աստ-
 ուածաշնորհ քանքարները մէկտեղ բե-
 րած, անշահասէր հողւով պիտի աշխա-
 տէին լոյս ըլլալ խաւարելոց, մխիթարիչ
 տառապելոց, աղ անհամէլոց, խրատիչ
 տարակուսելոց, հրահանգիչ տղայոց, ըս-
 փոփիչ ծերոց, եւ առ հասարակ վերանո-
 գիչ բովանդակ ազգիս Հայոց :

Այս էր ահա Մխիթարեան նորածին
 միաբանութեանը նախնական նպատակը,
 եւ ասոր պիտի գիմէր մեծ եռանդով եւ
 օտարիկ արագութեամբ :

Այսպիսի հողւով վառուած միաբանու-
 թեան ընթացքը պէտք էր որ հսկայաքայլ
 յառաջագիմութիւն ըլլար . ուստի եւ Մը-
 խիթարայ ու իր միաբանակցաց քիչ ժա-
 մանակի մէջ մեր ազգին ըրած աղէկու-
 թիւններն իրաւցնէ զարմանալի պիտի
 ըլլային : Ոչ քաշած նեղութիւնները աչ-
 քերնին պիտի վախցընէին ուրիշներու
 բարիք ընելէն, ոչ ճամբորդութեան գրժ-
 ուարութիւնները պտի ի արդիւլէն զի-

րենք Հայաստանի դեղերն ու քաղաքները պտրտելով ապաշխարութիւն՝ սէր եւ գիտութիւն քարոզելէն, ոչ աղքատութիւնը պիտի խափանէր զիրենք՝ ողորմութեամբ տպած հարկաւոր գրքերնին ազգին աղքատներուն ճրի բաժնելէն:

Հայր իրենց համար արդէն ուղղափառ քրիստոնեայ էր, վասն զի իրենք ալ Հայ էին եւ ուղղափառ. ուստի եւ ազգային եկեղեցիէն հեռանալը մտքերնէն անդամ չէր անցնել: Յոյնն ու լատինն ալ չարափառ չէին իրենց համար, վասն զի լամբրոնեան խաղաղասէր ու լուսաւոր հոգւոյն պիտի հետեւէին. անով իրենց պարտք պիտի ճանչնային ազգին մէջէն երկարառակութիւնները ջնջելու վերցընելու աշխատիլ բանիւ եւ օրինակաւ, եւ կուսակցութեան հոգիէն իբրեւ ի ժանտախտէ զգուշանալ: Իրենց ամեն վարմունքին մէջ յայտնի պիտի երեւնար որ միաբանութիւնն ազգին համար եղած կը ճանչնային, եւ ոչ թէ ազգը իրենց միաբանութեանը համար:

Այսպիսի նպատակով սկսաւ ահա Մը-

խիթարեան միաբանութիւնը առաջ երթալ քանի որ դեռ ազգին մէջն էր. եւ ասոր մնացորդներն են այն ազէկութիւններն որ սկզբնական ոգւոյն փոխուելէն եւ առաջին ընթացքէն ծոելէն ետքն ալ մինչեւ մեր օրերը ատեն ատեն երեւցեր են՝ եթէ ոչ ըսող միաբանութեան՝ գէթ մասնաւոր միաբաններու վրայ, եթէ ոչ ամեն բանի՝ գէթ քանի մը մեծամեծ գործողութեանց մէջ:

Բայց տեսնեաք թէ այն սկզբնական ոգին ինչէն փոխուեցաւ, եւ փոխուելուն հետեւանքը ինչ եղաւ: Տեսնեաք թէ այն ազգասիրական ընկերութեան յտակ եւ կենդանարար աղբիւրը՝ որով Հայաստանեայց ազգն ու եկեղեցին պիտի ոռոգուէին մշտնջենաւորապէս, եւ բիւրաբեղուն պտղաբերութեամբ պիտի ուռճանային, ինչէն ու ինչ կերպով պզտորեցաւ, եւ բարեմիտ ազգիս հոգեւոր սընընգեանն ու նիւթական զարգացմանն անգամ մեծամեծ վնասներ բերաւ:

20220 60

6123
41

Բ .

ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ ՈԳԻՈՅ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Մխիթարայ եւ իր առաջին աշակերտաց մտքին մէջ հաստատուն սկզբունք մըն էր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը , անոր վարդապետութեանց անարատութիւնը , եւ բաղմադարեան ինքնիշխանութեանն իրաւունքը : Կը ճանչնային ու կը յարգէին լատին միսիօնարներուն այս ինքն քարոզիչներուն հմտութիւնը , կը մեծարէին (դէթ առ երես) ֆրոփականտայի լատինահայ աշակերտներուն լեզուազիտութիւնն ու ուսումնականութիւնը . բայց մտքերնէն անդամ չէր անցներ որ իրենք ալ անոնց կարգը մտնեն : Ընդ հակառակն՝ անոնց-

մէ հետու մնալու , եւ ազգերնուս ազգային հոգին անոնց տուած վնասներէն ազատ պահելու համար եղած էին իրենք :

Բայց շատ չանցաւ , մասնաւորաց նախանձն ու թշնամութիւնը դարձեալ խափանեց հասարակաց բարին , եւ ստիպեց զՄխիթար իրեններովը հանդերձ օտար երկիր՝ օտար ազգաց մէջ փախչելու , եւ մեր ազգիս ուրիշ շատ գաղթականներուն պէս ազգային հոգին կորսընցընելով օտարաց յարելու դաւանանքով ու սովորութիւններով : Չը նեղանան Մխիթարեանք այս խօսքիս . չըսեն թէ Մխիթարեան մը չկայ որ իր ազգային հոգին կորսընցուցած ու ազգութիւնն ու բացած ըլլայ : Թող յիշեն զոնէ այն բաղմաց առջեւն եղած անմոռանալի վէճը Սուբ Ղազարու վանքին մէջ , յորում այսօրուան օրս այժմու մեծաւորին հաւատարիմ խորհրդական ու իրենց ձեռքը եղած ազգային վարժարանի մը վերատեսչութեամբը պատուեալ անձ մը յանդգնեցաւ ըսելու եւ պնդելու թէ «Նատ կը ցաւիմ որ Ստառուսմ զիս Հայ ստեղծեր է . . . » : Թող

յիշեն որ գրքուկին հեղինակն ալ չդի-
 մանալով այնպիսի սարսափելի հայհոյու-
 թեան՝ հարկադրեցաւ մէկէն պատասխա-
 նելու թէ «Այդ ցաւերնիդ բոլորովին
 » անիրաւ է, Վերապատուելի Հայր. վասն
 » զի թէ որ հրամանքդ գիտութեամբ եւ
 » ուրիշ կատարելութիւններով բան մըն
 » ես այսօր Եւրոպայի մէջ, ո՛չ ապաքէն
 » Հայ ըլլալովդ է. ապա թէ ոչ, եթէ
 » իտալացի, գաղղիացի կամ անգղիացի
 » ծնած ըլլայիր, ինչպէս որ կը փափա-
 » քիս, յայտնի բան է որ իբրեւ կաթիլ
 » մի ի ծովու անյայտ եւ աներեւոյթ կըլ-
 » յայիր անոնց իմաստուններուն մէջ » :
 Քող յիշեն կըսեմ այն խօսակցութիւնը,
 եւ վկայեն թէ այսպիսի Մխիթարեանք
 եղեր են ատենով, կան նաեւ հիմա, եւ
 պիտի ըլլան ասկէց ետքն ալ՝ եթէ ըն-
 թացքնին չփոխեն :

Առջի բերան թերեւ կարելի չէր գու-
 չակել թէ այն յարումը որչափ հակառակ
 էր Միաբանութեան սկզբնական հոգ-
 ւոյն, եւ որչափ կըծուէր անով միաբանու-
 թիւնը իր բուն նպատակէն, եւ ազգեր-

նուս օգտակար ըլլալու տեղը որչափ վը-
 նասակար կըլար: Կարծեց Մխիթար թէ
 ազգերնիս Լատինացւոց մօտեցնելը, հոռ-
 մէական կաթողիկ ընելը կամ գէթ երեւ-
 ցընելը՝ հարկաւոր եւ օգտակար բան մըն
 է, եւ փաստակար հետեւանք մը չու-
 նենար՝ թէ որ լեզուն ու սովորութիւն-
 ները հայկական պահուին: Քայց փորձն
 ու ժամանակը, եւ ազգիս մէջ ետքէն
 պատահած փոփոխութիւնները յայտնի ը-
 ըին որ Մխիթարայ կարծիքը դժբաղդա-
 բար սխալ էր, եւ իր բռնած ճամբան՝
 դոնէ յետ ժամանակաց՝ մեծամեծ փաս-
 ներու պատճառ պիտի ըլլար ազգին :

Մխիթարայ աչակերտները, — թերեւս
 ինքն ալ իր առաջնորդութեան վերջի ե-
 րեսուն տարւոյն մէջ, — երբոր սկսան
 անդադար ամբաստանուիլ ու չարչարու-
 իլ ՚ի Լատինացւոց իբրեւ ոչ բաւական
 կաթողիկ, ոչ բաւական նախանձայոյզ
 հռովմէական, հասկըցան իրենց սխալ-
 մունքը, հասկըցան թէ ծուռ ճամբայ է
 բռնածնին, իմացան որ ազգին ատելի
 պիտի ըլլան. եւ Յռանկաց անհաճոյ եւ

կասկածելի . բայց կարծէին թէ կամաց
 կամաց պիտի կարենան հասկըցընել Հը-
 ուովմայ աթոռոյն եւ անոր նախանձա-
 յոյղ քարոզիչներուն թէ կրօնն ուրիշ բան
 է եւ ազգութիւնն ուրիշ բան , եւ թէ
 իրենք ալ կրնան հայազգի մնալով հան-
 դերձ լաւ կաթոլիկ ըլլալ , կամ թէ ջեր-
 մեռանդ կաթոլիկ ալ ըլլալով հայազգի
 ու հայասէր մնալ : Արծէին թէ պիտի
 կարենան իրենց միաբանութիւնը , եւ ի-
 րենց հետ մէկտեղ ազգերնիս այնպիսի
 կեդակարծ ու վտանգաւոր դրից մէջ գը-
 րեթէ հրաշալի կերպով մը հաւատարա-
 կչիւ պանել , այնպէս որ ոչ հայութիւն-
 նին կորսընցընեն եւ ոչ Լատինացւոց աչ-
 քին կասկածելի ու հերձուածող երեւ-
 նան : Յայտնի է թէ յայտմ ալ մեծապէս
 սխալեցան : Չկրցան նախատես ըլլալ որ
 Հռովմայ աթոռոյն տիրապետական ոգին
 իրենց այնպիսի կիսկատար կաթոլիկու-
 թեամբը ոչ երբէք գոհ պիտի ըլլար . կա-
 տարեալ հպատակութիւն կը պահանջէր իր
 հրամաններուն ու կարգադրութեանցը ,
 որով եւ կատարեալ ազգութեանցութիւն :

Ուշ հասկըցան Մխիթարեանք թէ խա-
 բուեր են իրենց յուսոյն մէջ . եւ այն-
 չափ ուշ որ բանը բանէն անցեր էր .
 ազգն ալ որ առաջ երկու Կոստանդնու-
 միայն բաժնուած կրնար համարուիլ ա-
 րեւելք՝ երեսուն տարիէ մը ի վեր երկու
 ժողովուրդ եւ գրեթէ երկու ազգ զատ-
 ուեցաւ :

Իսկ թէ որչափ նեղութեանց եւ տա-
 ռապանաց մէջ ընկան Մխիթարեանք ,
 եւ որչափ ապացոյցներու կարօտ եղան՝
 մինչեւ որ հասկըցան թէ իրենց ոգւոյն
 փոխուիլը եւ նպատակին այլայլիլը գէշ
 բան եղաւ , քանի մը օրինակով հաստա-
 տենք :

Ա. Ամեն մարդ գիտէ թէ Մխիթարայ
 արբանօր տոնը լատինամուլ եւ ազգա-
 տեաց Հայերէն ումանք մեր նախնեաց լե-
 զուն ինչպէս աւրեր ապականեր էին՝
 լատին լեզուի կանոններուն յարմարցը-
 նելով : Այս դատապարտելի գործողու-
 թիւնը պարզ ազխտութենէ չէր գար ,
 հապա մահաւանդ մուկեկան կաթոլիկու-
 թենէ . վասն զի մարտիրոսն զրած էին թէ

Հայոց դաւանանքը այն ատեն միայն կըր-
նայ ազատիլ հերձուածոողութեան ու հե-
րետիկոսութեան կարծիքներէ՝ երբոր լա-
տիններէնին ճիշտ թարգմանութեամբը
(իրենց խելքովը) գրուին ու բացատ-
րուին հռովմէական դաւանանքին խօս-
քերը : Ուստի մեր ժամակարգութեան
գրքերուն շատ մը անմեղ եւ ուզիդ գը-
րուցուածքները յանդուգն ազխութեամբ
փոփոխելով աւրելէն ու Փրոփականտայի
ուպարանը տպելով հրատարակելէն ետ-
քը , ամեն տեղ կը քարոզէին թէ ով որ
Յակոբ Հոլովին անճոռնի քերականու-
թեանը եւ Ղարդան Յունանեանին վայ-
րենի շարադրութեանը չհետեւիր , կա-
տարեալ ուղղափառ չէ , լաւ կաթոլիկ
չէ , փրկութեան ճամբէն դուրս է . . . :
Արդ Մխիթար արքան չէր կրնար չզխա-
նալ այս կարծիքին ու վարդապետու-
թեան այլանդակութիւնը , քնասակարու-
թիւնը եւ գարշելի հետեւանքները .
բայց ինքզինքը Չերմեռանդ կաթոլիկ եւ
Փրոփականտային երկիւղած պաշտօնեաց
իրեւցընելը մէյմը հարկ համարած ըլլա-

րուն , իրեն խղճմտանքին ալ դէմ՝ այն-
նորահնար շարադրութեան կրհետեւ էր ու-
իրենները կրհետեւցընէր : Ար հարցընեն
եղեր աշակերտներն իրեն թէ « Գերյար-
» գելի , մինչեւ երբ այս անտեղի սկըղ-
» բունքին եւ այլանդակ ոճին պիտի հե-
» տեւինք » : Մխիթար կը պատասխանէ ե-
» դեր հառաչելով . « Ո՛հ , որդեակք , ի՛նչ ը-
» սեմ . դուք ալ կը տեսնէք որ ես այդ ու-
» ճին թշնամի եմ , ու ատոր դէմ՝ նոր
» քերականութիւն եւ Հայկաղեան լեզուի
» մեծ բառարան կը պատրաստեմ՝ նախ-
» անեաց գրքերուն հետեւելով . բայց առ այ-
» ժըմ ի՛նչ ընենք . պէտք է այսպէս գի-
» տութեամբ եւ կամաւ գէշ լեզուին հե-
» տեւինք որ իբրեւ հերձուածոող չդատա-
» սարտուինք Հռոմէն , չքշուինք Իտա-
» վիայէն » : Քիչ ժամանակէն քերականու-
թիւնն ու բառարանը հրատարակեց . եւ
իր բաղդէն Հռոմի Փրոփականտան ար-
ժանաւոր յաջորդներ չունեցաւ այն ա-
տենները Բարսեղին , Հոլովին , Յունան-
եանին , որ Մխիթարեանց գրքերն իբ-
րեւ մոլորական գրուածքներ այրէին :

Մեր օրերը միայն ելաւ՝ իր կրօնամոլութեամբը արեւելք ու արեւմուտք բաւական անուն հանած գաղղղացի մը որ յանդրգնեցաւ տպագրութեամբ ըսելու թէ Հայոց դաւանանքը ինչպէս որ պէտք է ուղղափառական ընելու համար՝ հարկ է հայերէն լեզուն ջնջել ու տեղը լատինութենը մտցնել (*). Ըսյց քանի մը տարիէն իր մտածութեան յիմարութիւնը տեսնելով՝ ինքը սկսաւ հայերէն սովորել ի վընաս ազգիս Հայոց:

Բ. Մխիթարայ ատենէն եւ անկէջ ալ առաջ օկսեր էին Լատինք եւ Լատինահայք միջին դարու տգիտական ջերմեռանդութիւններն ու շատ մը մեր ազգին ոգւոյն հակառակ սովորութիւններ մըտցընել Հայոց մէջ, ինչպէս էին Պարտէզ հոգեւոր, Բարասարան ազօնից, Ան հոգեւոր, Պարտիսիան հոգեւոր, եւ ասոնց նման անհամ անժուր գրուածոց մէջի շատ մը ազօթքներն ու պատկները, վարդարանները,

չիթանիաները, հանդերձները, եւ այլն եւ այլն: Մխիթարայ առաջին աշակերտները միշտ չէին կրնար սանձել իրենց սրամտութիւնը այսպիսի աւելորդ եւ օտարոտի սովորութեանց դէմ. եւ Շնորհալուոյն, Նարեկացւոյն, Լամբրոնացւոյն, Գառնեցւոյն եւ ուրիշ ազգային վարդապետաց վտեմ եւ հոգելից աղօթքներուն գերազանցութիւնը կը հռչակէին:— Ամբաստանուեցան ի Հոովմ իբրեւ հայաթէր, ուստի եւ մոլորամիտ, եւ կաթողիկոսութեան թշնամի մարդիկ: Գիտեն Մխիթարեանք այս պատճառաւ Անթէպիէ Հ. Գէորգիէն եւ Մխիթարայ քաշածները:

Գ. Լատինահայք եւ Լատինացիք չէին ուզեր ամենեւին որ իրենց հետեւող կաթողիկ Հայերը Հայոց եկեղեցին երթան: Մխիթարեանք անով գողով ալ ըլլայ նէ սիրտ կուտային ազգայնոց՝ ըսելով թէ «Հայոց եկեղեցին եթալը վնաս մը չունի. ինչպէս որ հոն մկրտուած, ճհոն պատկուած էք ամենքնիդ, եւ հոն ճկը վերցուի մեռելնիդ, նոյնպէս ալ հոն ճկրնաք կատարել ամեն քրիստոնէական

(*) Էստէն Պոռէ քահանան՝ գաղղղարէն ի Փարիզ հրատարակուած կրօնամոլ օրագրի մը մէջ:

պարտքերնիդ» : — Ամբաստանուեցան Մը-
խիթարեանք իրրեւ Փրօփականտայի ա-
շակերտաց քարոզութեան բողոքովն հա-
կառակը սորվեցընող մարդիկ . որովհե-
հետեւ անոնք (այսինքն քոլէճցիները)
այնչափ կըզգուշացընէին ու կըզգուշա-
ցընեն իրենց միամիտ ժողովուրդը Հայոց
եկեղեցին մտնելէն որ առակ եղած էր կամ
թէ օրէնք՝ ըսելը թէ «Հայոց ժամուն
չառջեւէն անգամ մի անցնիր, իսկ թէ որ
»անցնիլ պէտք եղաւ ու գտակը գլխէգ
»հոն ձգեցիր, ներս մի մտներ առնելու,
»ձգէ փախիր» . ուստի ձայներնին քա-
չեցին Մխիթարեանք : Անոնց թելադրու-
թեամբն էր օր Սեղրոսեան Յովհաննէսը
խտալեբէն գրուածքներ հանեց ու տպեց
ի Վենետիկ իրեք չորս հատոր, եւ ա-
նոնց մէջ յայտնապէս հաստատեց Հայոց
եկեղեցւոյն ուզղափառութիւնն ու իրա-
ւունքները, եւ թէ օրէն է ու պէտք է որ
հայ կաթողիկոսները երթան համարձակ Հա-
յոց եկեղեցին : Բայց այն գրքերը արգե-
ւեալ գրուածոց Տուցակը դրուեցան ի Հը-
սովմ՝ իրրեւ մուրական գրքեր :

Գ . Լատինահայք մտքերնին դրած էին
թէ մեր երանաշնորհ Օճնեցի Խմաստասէր
հայրապետը բաժներ է զՀայս ի Քաղկե-
դոնականաց : Չամչեան Հ . Միքայէլ վար-
դապետը յայտնի ապացոյցներով հաստա-
տեց այն սուրբ կաթողիկոսին վարդա-
պետութեանն ուղղափառութիւնը : — Ամ-
բաստանուեցան Մխիթարեանք ի Հսովմ՝
իրրեւ ջատագովք հերձուածողի եւ հեր-
ձամիտք, եւ իմաստասիրին գրուածքը
լատիներէն թարգմանելով ու տպելով հա-
զիւ կրցան աղատիլ իրենց սպառնացեալ
պատուհաններէն :

Ե . Նոյն Չամչեան վարդապետը իր ու-
ղիլ խզճմտանքէն ու ճշմարիտ բայց վախ-
կոտ ազգասիրութենէն ստիպուած՝ Հա-
յաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառ վար-
դապետութեանը ջատագովութիւն մը գը-
րեց Վահան ուղղափառութեան Հայաստան-
եայց եկեղեցւոյ անունով ընդդէմ անխիղճ
զրպարտութեանց Լատինաց ու Լատի-
նահայոց : Քիտնալով թէ մեր ազգին թըշ-
ուառութեան գլխաւոր պատճառներէն
մէկը կաթողիկոսութիւնն է, եւ ուզելով

որ Հայերը հեռու մնան ի Լատինացւոց, ու ձեռուընկն զօրաւոր գէնք մը ունենան իրենց ուղղափառ եկեղեցին պաշտպանելու ընդդէմ բաթերայից, քոլէճոց, թրեստացւոց, եւ անոնց նման մոլեհախանձ կաթոլիկաց, շարադրեր էր այն հոշակաւոր գիրքը գործակցութեամբ Աւգերեան Հ. Մկրտիչ վարդապետին. որուն եւ կըսէ կղերնատանբար, ինչպէս նաեւ միւս աշակերտացը. «Յռէնկներէն» » հեռու որդեակը, հեռու. մեր խեղճ » ազգին տունը քանդողն անոնք են» .

— Գողցուեցաւ ձեռագիրը ի Պօլիս մայրապետի մը ձեռքով ու քոլեճոց ձեռքովը Հոովմ տարուեցաւ, ամբաստանուեցաւ հեղինակը, եւ քիչ մնաց որ պիտի դատապարտուէր իրրեւ հերետիկոս ու գիրքը պիտի այրուէր իրրեւ մոլորական գիրք. բայց Չամչեանին արժանի քաջ աշակերտ՝ Աւգերեան Հ. Մկրտիչ վարդապետին ոգեսպառ աշխատանքովը հազիւ արդարացաւ Չամչեանը. իսկ գրուածքը Փրովականտայի դիւանին մէջ բանտ դրուած մնացած է մինչև հիմա

2. Քանի մը Մխիթարեանք Հայոց եկեղեցին Հոովմայ եկեղեցւոյն հետ միաբանենք ըսելով գնացին ազգին մէջ մրտան, քանի մը աստուածաբանական վէճեր ըրին, դրին մտքերնին թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութեան ուղղափառութիւնը պիտի կարենան չընողմայ աթոռոյն ալ հասկըցընել, զընացին համարձակ ազգային եկեղեցիները պատարագեցին ու քարոզներ տուին — Ամբաստանուեցան Մխիթարեանք ի Հոովմ իրրեւ յայանի հերձուածողք ու մոլորեալք. մէկէն ի մէկ այն անձինքը կարեցին հանեցին իրենց միաբանութենէն իրրեւ փոսալ անդամներ. եւ հազիւ իջեցուցին Հոովմայ աթոռոյն անհրնարին բարկութիւնը, կտրուած անդամները բողոքեցին աղաղակեցին թէ մենք մեր միաբանութեան դիտաւորութեանն ու սկզբանցը դէմ բան մը ըրած չունինք, եւ թէ որ բռնած ճամբանիս ծուռ է՝ թող Աւգերեան Հ. Մկրտիչին մեծահատոր Աստուածաբանութիւնները, յորում սովրած ենք մենք Հայաստանեայց եկեղեց-

և այ ուղղափառութիւնը, վանքին քառանկեան մէջտեղը դիզուին այրուին Ո՞վ մտիկ կընէ :

Է. Սամուէլ Մուրատեան ազգասէր Հայը Հայոց ազգին որը եւ աղքատ արդայոցը համար դպրոց մը կանգնելու բաղձանօք երկու միլիոն ֆրանգ թողուց կտակով : Ժառանգները, դատաւորները, օրէնագէտները, աստուածաբանները եւ նոյն իսկ Մխիթարեանք այնպէս հասկըցան թէ այն մեծագումար հրիտակը կաթովիկ Հայոց համար միայն ձգուած չէ, եւ ոչ լուսաւորչական Հայերը կաթովիկ ընելու համար : Քամի մը լուսաւորչական տղաք ալ ընդունեցան այն դպրոցը (թէպէտ եւ խիստ քեչը ձրի) : — Ամբաստանուեցան Մխիթարեանք ի Հռովմ իբրեւ կաթովիկութիւնը Էրասմուս Էլ Վերու — այսինքն լուսաւորչական Հայ տղէ մը ուրացութիւն հայրենի դաւանութեան չպահանջելով այնպիսի կրթութիւն տրուողք որ տղաքը իրենց ծնողացը քով որ դառնան նորէն անոնց եկեղեցին պիտի երթան ու պիտի կորսուին : Տագնա-

պեցան խիթարեանք, եւ հաւանեցան որ լուսաւորչական հայ աշակերտ կամ չառնուն, եւ կամ առաջ ուրացընեն լուսաւորչականութիւնը, խօսք առնուն որ հայրենիքը դառնալէս ետեւ Հայոց եկեղեցին օտք չլիսէ, ու այնպէս ընդունին Գպրոցին վերակացուները՝ թէպէտ եւ իրենք ալ Մխիթարեան էին այն ատենը՝ չզիմացան այսքան անիրաւութեան, անոր դէմ բողոքեցին. — պատժուեցան, դատաւարուեցան, դուրս ձգուեցան միաբանութենէն, ու հազիւ իջաւ Հռոմայեցոց բարկութիւնը :

Ը. Փրօֆակիանտային աշակերտները Մխիթարեանց հայասիրութիւնը (հետեւաբար հերձուածողութիւնը) տպագրութեամբ ու շատ ապացոյցներով հռչակեցին իտալերէն պարսաւագրքի մը մէջ : — Ամբաստանուեցան Մխիթարեանք ի Հռովմ իբրեւ իրաւամբ մեղադրութեան արժանի մարդիկ : Տագնապեցան, չիթեցան, տակնուվրայ եղան. ետեւէ ետեւ մէկմէկէ ցած շողոքորթութիւններով դրուած յայտարարութիւններ տուին

Հոովմայ աթոռոյն, երգում պատառ ըլ-
լալով որ իրենք ալ ամենաջերմութեանդ
կաթովիկ են ֆրոփականտացւոյ պէս, եւ
Հոովմայ աթոռոյն անցեալ ներկայ եւ ա-
պագայ հրամաններուն կուրօրէն հնա-
զանդ, եւ զՀայերը ֆրիստոսի եկեղեցիէն
դուրս կը ճանչնան ու կորստեան որդիք:
Հաղիւ իջեցուցին անով «— Ժամ Հոով-
մայեցւոյ բարկութիւնը:

Թ. Լուսաւորչական հարուստ եւ բա-
րեպաշտ՝ ազգասէր եւ ուսումնասէր
պատուական անձ մը Մխիթարեանց մե-
ծաւորին մատը թանկագին մատնի մը
անցընելով ու գլխաբաց համբուրելով ա-
նոր աջը, կը խնդրէ կրկին եւ կրկին
պաղատանօք ուրիշ միաբանից առջեւն
ու յայտնի խոստմունք կընդունի որ գէթ
այսուհետեւ Մխիթարեանք իրենց հայե-
րէն եւ օտար լեզուով զրած գրքերնուն
մէջ հերձո՞ւ՞թո՞ղ ու հերբո՞րե՞ն
անուննե-
րով չնախատեն անմեղ եւ բարեպաշտ
ազգերնիս, եւ օտարաց ալ ատելի չընեն
զինքը: Բաւական մեծ գումար մըն ալ
կուտայ ձեռքերնին որ ազգին յառաջա-

դիմութեանը համար օգտակար գրքերը
շարադրեն տպագրեն ու աժան աժան
տարածեն: — Կամբաստանուին Մխի-
թարեանք ի Հոովմ թէ այն բարեպաշտ
անձին խորհրդական խոստովանութիւնը
լսեր են. եւ — առանց մատնին ու ըս-
տակները ետ դարձընելու — ոչ միայն
ըրածնին արդարացընելու չեն համարձա-
կիր, այլ եւ կելլեն ուրիշ ատեններէն
ալ աւելի կատաղաբար կը նախատեն
ազգը՝ հերձո՞ւ՞թո՞ղ, հերբո՞րե՞ն, մուրե՞ս
անուննելով իրենց գրուածոցը մէջ:

Ժ. Մխիթարեանց մէկը ազգասիրական
մտածութենէ շարժած՝ կը յորդորէ մի-
ամտութեամբ մէկ քանի ուսումնասէր
երիտասարդներ որ ազգին մէջ միաբա-
նութեան սէրն ու յառաջադիմութեան
հողին ծաղկեցընելու համար Համազօբեաց
ընկերութիւն անունով ընկերակցութիւն
մը հաստատեն, այն ընկերութեան կա-
նոններն ալ ինքը կը շարադրէ: — Կամ-
բաստանուին Մխիթարեանք իբրեւ ազգը
միացընելու ճամբաներ հնարող վտանգա-
ւոր մարդիկ: Բացէ ի բաց կուրանան ի-

քենց համախոճ ըլլալը այնպիսի դատապարտելի գործողութեան, եւ այն անձը իբրեւ պատժապարտ ու չարագործ վանք կը կանչեն որ ըսած յանգուզն ազգասիրութեանը վրայ սպաշխարէ :

Ահաւասիկ մեր խօսքին տասը ապացոյց՝ որ հարեւանցի կերպով միայն յիշեցինք. եւ ասոնք հարիւրին մէկը կը սեպուին : Քայց միթէ բուսական չեն գըթատէր եւ ազգասէր մարդու մը գոչել տալու հառաչմամբ. « Ենզճ Մխիթարեանք . . . » Եւ յիրաւի, աւելի անոր համար ալ խեղճ՝ որ իրենց խղճին ու գիտակցութեանը դէմ կը շարժին : Շատ ու շատ անգամ հասկըցեր են իրենք ալ, ու համարձակ գանդատելով ըսած են իրարու եւ կըսեն. « Այս ինչ է քաշած-
« նիս, եղբարք. քանի մէկ այս գերութեան մէջ պիտի մնանք. երբ պիտի
« ազատինք ու ազգերնիս ալ ազատենք
« այս կաթողիկոսութեան անտանելի լուծէն .
« ինչ շահ ունինք հեղեւոր կամ
« մարմնաւոր՝ այսպէս հարիւրաւոր տարիներէ հետէ ապերախտ օտարազի

« եկեղեցականներու շողքորթելէն. մա-
« նաւանդ թէ ինչ փաստեր չենք կրած
« անոնցմէ ու կրել չենք տուած ազ-
« դին . . . » — Երաւունք ունիս, եղ-
« քայր, կըսեն ուրիշները. անտանելի է
« այս մեր կրած բռնութիւնը, անպար-
« տրկելի է այս մեր ակամայ կեղծաւու-
« բութիւնը. քայց ինչ ընենք. միթէ
« կրնանք Հոովին դէմ կենալ ու միա-
« բանութիւննիս կործանման վտանգէն
« ազատ պահել : Աստուած տեսնէ քա-
« շածնիս ու ողորմի մեղի եւ մեր ազ-
« դին » կըսեն, ու կաթողիկոսութեան
զինակը նորէն երեսնին անցուցած կը
փարուին Հոովմայ ու Հոովմէականաց հետ :

Այո, Մխիթարեանց երեսին վրայ յիշակ է կաթողիկոսութիւնը : Եթէ այնչափ քաջութիւն ունենան որ այն զխմակը հանեն մէկզի նետեն, ու բուն կերպարանքնին՝ այսինքն հայութիւննին երեսնայ, մէկէն ի մէկ իրենց սկզբնական ուզին դուրս պիտի ելլէ. ասոր տարակոյս չկայ : Իսկ թէ որ մարդկային նկատ

մունքներով, անարգ շահասիրութեամբ, ցած շողքորթութեամբ, տղայական երկչոտութեամբ եւ ազգակործան ջանքերով, Հոռոմին ու պապին աչքէն չկենք ըսելով՝ իրենց բան ու գործ ընեն միշտ հնտոի ու պատուած դիմակներն կարկըտելը, թող չզարմանան իրենց օտարներէն կրած նեղութիւններուն շատութեանը, եւ ազգին կողմանէ լսած նախատինքներուն սաստկութեանը վրայ : Նպատակէն խոտորեալ մարդկանց բաժինը այս է :

Բայց քիչ մըն ալ աւելի քննենք տեսներք թէ արդեօք Մխիթարեանց կաթուղիութիւնը իրաւքնէ դիմանկ է, եւ այն դիմակը հանելուն հնարքը մըն է :

Մխիթարեան միաբանութիւնը իսկապէս Հայ վարդապետաց միաբանութիւն է : Հիմնադիրը Սեբաստիոյ սուրբ Նշանի վանքը կրթուած՝ էջմիածնական հայ վարդապետ, իր առաջին աշակերտներն ալ մէյմէկ լուսաւորչական վարդապետք էին : Ասոնք իրաւքնէ հոռոմէական կաթուղի կղան շուտով. բայց ոչ թէ հա-

մոզմամբ մտաց որ իբր թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութեանը մէջ մոլորութիւններ կան, եւ թէ Հայ ծնած ու մկրտուած անձանց համար փրկութիւն չկայ. քան լիցի : Հիմա անգամ հաւատոյ մասանց կողմանէ մը մոլորութիւնը կայ որ տրուի Հայաստանեայց եկեղեցւոյն, ու Մխիթարեանը չաշխատի ջատագովելու արդարացընելու զայն իբրև զուտ եւ տգիտական զրպարտութիւն :

Հապա թնչ է վրան երեւցած հոռոմէական կաթուղիութիւնը. թնչ է պատճառն որ Հայոց եւ հայութեան համար ըրած ջատագովութիւնը դուրս ելլելուն պէս՝ կուրանայ, կը փախչլտի, կը պահուրտի, կամ թէ երբեմն նաեւ թշնամեաց կողմը անցնելով՝ անոնց թուրը կը քաշէ իր ազգին դէմ. թնչ է որ մնդագար «Գուցէ գայցեն Հոռոմը (այսինքն « Հոռոմայցիք) եւ բառնայցեն զազգս « մեր եւ գտեղի » կըսեն իրարու եւ կը տագնապին. թնչ է որ ստէպ ստէպ կաթիւաներ կը գտնուին մէջերնին որ կը-

մեն ժողովականաց թէ «Գուք ոչինչ գի-
 « տէք, եւ ոչ բնաւ խորհել խա՛) թէ
 « լաւ է մեզ զի այր մի (կամ երկու
 « կամ երեք) մեռանիցի ի վերայ ժողո-
 « վըրդեանս, եւ մի ամենայն ազգս (մի-
 « արանութիւնս) կորիցէ (յերեսաց պա-
 « պին Հոովմայ) . . . » Ի՞նչ են կրսեմ
 այս կեղծաւորութիւնները՝ եթէ ոչ հա-
 ըիւր յիսուն տարուան անկարկատելի դի-
 մակ՝ աւ հաշի տեղոյ եւ ժամանակի
 երեսնին անցած, եւ մինչեւ հիսա մնա-
 ցած :

Իրաւցընէ առ հարկի տեղոյ եւ ժա-
 մանակի : Մխիթար արքան աշակերտ-
 ներովը հանդերձ այնպիսի հոովմէական
 կրծնամուկ երկիր մը՝ այսինքն ի Մեթմի
 եւ ի Վենետիկ անպատանեցաւ որ եթէ
 կաթողիկոսութենէ տարբեր դաւանանքի
 տէր ցուցնէր ինքզինքը, ոչ պաշտպա-
 նութիւն պիտի գտնէր, ոչ օգնութիւն,
 ոչ ստակ, ոչ բնակութիւն, ոչ երկիր եւ
 ոչ իսկ ուսման եւ կրթութեան միջոց-
 ներ : Հարկ էր ուրեմն կերպով մը՝ այն
 զգացմունքը որ արդէն ունեցեր էր Լա-

տինացւոց դաւանանքին մոլորական ջըլ-
 լալուն վրայ՝ բոլորովին կաթողիկոսութեան
 դարձընէ, ու հասկըցընէ Վենետիկեաց
 թէ ինքն ալ իրեններովը հանդերձ ջեր-
 մեռանդ հոովմէական ու պապական կա-
 թողիկ է : Թերեւս միաքը դրած էր թէ
 այնչափը բաւական է իր վախճանին
 հասնելու համար, բայց այնպէս չէր :
 Մեթմի խաւարցի կրծնաւորներն ըսին
 իրեն. «Եթէ դուք ալ մեզի պէս պա-
 « պական էք, պէտք է որ ձեր միաբա-
 « նութիւնն ալ պապին հրահանովը ու
 « հաւանութեամբը հաստատուի » : Հար-
 կադրեցաւ Մխիթար պապին պաշտպա-
 նութեանը դիմելու, եւ իր սակաւաթիւ
 պարզ կանոնադրութիւնը պապին հրա-
 մանովը հաստատելու : Այն ատեն հեր-
 ձուածողութեան կասկածը վերուցին Վե-
 նետիկցիք վրայէն, օգնեցին իրեն, ստակ
 տուին, տեղ տուին, եւ առաջ տարաւ
 իր միաբանութիւնը :

Սակայն առ հարկի եղած բանը հաս-
 տատութիւն չունենար : Ահա Վենետիկե-
 ցի Յոյնք ալ տեսնելով որ Վենետիկոյ մէջ

ազգային եկեղեցի պիտի չկարենան ունենալ՝ Վենետիկեցւոց հասարակապետութեան կրօնամուկ ատենները, իրենք դիրենք կաթողիկ ձեւացուցին, եւ յետոյ արիացան դիմակը մէկդի ձգելու եւ ազգութիւննին յայտնի ընելու. որով այսօրուան օրս իրենց եկեղեցին եւ ժողովուրդը պապին իրաւատութիւնը չճանչնար ամենեւին :

Որովհետեւ Մխիթարեանց ալ հայրենասիրութիւնը բնածին է, եւ լատինասիրութիւնը բռնական եւ եկամուտ ու շինծու, ինչպէս որ վերը յիշուած օրինակներէն ալ տեսնուեցաւ, կը հարցընենք իրենց թէ ինչ հարկ կայ որ հիմայ ալ հռովմէական լուծին տակը հեծեն հառաչեն : Ի՞նչ հարկ կայ որ այսօր այս կարգինալին, վաղը միւս նախագահին, մէկալ օր Փրոփականտայի մէկ ուրիշ քարտուղարին գողութեանը կամ կրիցը կամ տգիտութեանը խաղալիկ ըլլան : Ի՞նչ հարկ կայ որ իրենց ազգին բարւոյն ու յառաջադիմութեանը աշխատելու համար՝ Փրոփականտայի հրամանին սղասեն,

անկէց ընդունին իրենց ֆաճէլւն^(*) : Ի՞նչ հարկ կայ որ իրենց ազգին կրթութեանը պիտանի ճանչցուած գրքերը՝ Հայերուն ինչ ըլլալը չգիտցող կարգինալաց քննութեանը տակ ձգեն : Ի՞նչ հարկ կայ որ ազգին ստրկովը ազգին որբոյն ու աղքատացը համար հիմնուած դպրոցներուն տեսչութիւնն ու կառավարութիւնը հըռովմէական տիրապետութեան ազգակործան հոգւոյն զոհեն ու մասնեն : Ի՞նչ հարկ կայ որ իրենց խղճմտանքին եւ ամենայն արդարութեան դէմ՝ անմեղ եւ ուղղափառ ազգերնիս անգաղար հերձուածող եւ հերետիկոս անուանեն : Ի՞նչ հարկ կայ որ ամօթալի յանդգնութեամբ գիր տան պապին թէ «Քեզի չնազանս» «դող Հայերը Քրիստոսի եկեղեցիէն դուրս» «կը ճանչնանք . . . » :

Մենք սառնց եւ ոչ մէկը հարկ՝ եւ ոչ մէկը օրինաւոր կը համարինք, ո՛չ եր-

(*) Վերջի ատեններս արեւելքէն Մխիթարեանց ոտքը բոլորովին կտրելու դիտաւորութեամբ սահմանուած ու Փրոփականտայէն արուած տեսակ մը Հրամանագիր՝ ով որ զայն չունի՝ չկրնար հոն քահանայական սպառտն կատարել :

քէք. այլ ընդ հակառակին մեծապէս հար-
կաւոր ու Մխիթարեանց անհրաժեշտ
պարտք մը գիտենք՝ արդարութեան եւ
ճշմարտութեան ճամբան բռնել, ազգա-
յին սուրբ եկեղեցւոյն անկապտելի իրաւ-
աւունքները պաշտպանել, անոր ուղղա-
փառութիւնը ջատագովել, սպակասու-
թիւնները (եթէ ունի) պարտրկել օտաւ-
րաց սաջիւ ու վերցնելու աշխատիւ-
ազգիւ լրութեանը մէջ մտնել. Հայաս-
տանի գեղերն ու քաղաքները պարտիւ,
ժողովրդոց հոգեւորական պիտոյքը հո-
գալ. բիւրաւոր պատանեկաց ուսմանն
ու կրթութեանը ուշ դնել. աժան գրք-
քերով, օգտակար օրագիրներով, ազ-
գասիրական ընկերութիւններով ուսման
եւ արուեստից սէրը ազգին մէջ ծաղկե-
ցընել. — Հապա Հոսով, հապա Հոսով-
մայեցիք, հապա հոսովէականք. — Հը-
սովմայ եւ Հոտվմայեցոց թող սալ որ
իրենց մեռելը լան. իրենց ժողովուրդ-
ները խուսի խուսի ի բողոքականութիւն
գառնալէն, յանկրօնութիւն կործանելէն
բռնեն՝ եթէ կրնան. Եւրոպայի ու Ամե-

րիկոյ եօթանասուն միլիոն բողոքական-
ները դարձի բերեն. այն ալ ընելէն ե-
տեւ՝ թող Չին ու ճափոն եւ Ովկիանիոց
կղզիները քարոզիչներ յուղարկեն՝ եթէ
կուզեն, եւ երէք հարիւր միլիոն կու-
պաշտները ի քրիստոնէութիւն դարձընեն

— Բայց պապը զմեզ կը ցրուէ .

— Ի՞նչ պ ապը ժողվեր է զձեզ որ
պապը ցրուէ .

— Յրուել կուտայ զմեզ .

— Որո՞ւ ձեռքովը . Աւստրիոյ . ոչ
ապաքէն անտեղի բան է մտածելն որ
Աւստրիոյ պէս տէրութիւն մը՝ որոյ բը-
նակչաց գրեթէ երրորդ մասը բողոքա-
կան՝ յունադաւան ու հրեայ է, ելլէ Մը-
խիթարեան միաբանութիւնը հալածէ
Սուրբ Ղազարու կղզիէն՝ ինչո՞ւ համար
կամայ եւ սկամայ պապին չէք հնազան-
դիր ըսելով .

— Հապա քչէ ոչ .

— Թերեւս մեծ բարիք կընէ թէ
ձեզ եւ թէ ազգին, վասն զի ի պանդըլս-
տութենէ ի հայրենիս կը քչէ . Բայց ոչ .
Ղեկնաւիկ կրնաք մնալ . միայն Հոսով

վանատունը պիտի գոցէք, զոր դիմակի դործարան կրնանք կոչել համարձակ : Վասն զի Մխիթարեանց մէջ ջերմեռանդ հռովմէականութիւնը այն ատենէն սկըսաւ երբոր Հոռովի մէջ վանատունն ունեցան, եւ այն ատեն անեցաւ երբոր հոնտեղի ազգային ըսուած հիւրանոցին կառավարութիւնը իրենց ձեռքն անցաւ, եւ Փրովականոսային հայազգի աշակերտաց ձեռնադրութիւնը իրենց յանձնուեցաւ : Քանի մը տարիէ ի վեր այն վանատունը կը յուզարկուին կամ կը քշուին Մխիթարեանց վանքին փոքր ի շատէ ադատամիտ ու ազգասէր երիտասարդները, որպէս զի աշուրնին Հոռովայ աթոռոյն փայլունութենէն առնուի, ու իրենք ալ հռովմէական հոգևով թրծուին : Աստի զարմանք չէ որ Փարիզու Մուրատեան վարժարանն ալ, Վենետիոյ վանքին մէկ մասն ալ՝ Հոռով փոխադրենք ըսողներ գտնուեցան իրենց մէջ : Զարմանք չէ որ երկու երեք տարի առաջ այս գրուածքիս հեղինակն ալ, իւր պաշտօնակից անձն ալ ի Հոռով հրաւիրուեցան այժմու

մեծաւորէն . վասն զի անշուշտ յայտնի էր իրեն համար որ անոնք ալ ուրիշներուն պէս կամ դարձի պիտի գային ու մէյմէկ ջերմեռանդ հռովմէականներ ըլլային, եւ կամ հոն սրտերնուն նեղութենէն ու խիղճերնուն անհանդատութենէն քիչ ատենի մէջ պիտի հիւանդանային ու առ Աստուած փոխէին : Փնօք Աստուծոյ որ երկու փորձանքէն ալ ազատ մնացին :

Իտալերէն պարսաւազրքին հռովմէական հեղինակը խորհուրդ կուտայ Հոռովայեցոց որ Մխիթարեանները այրուին ու վանքերնին կործանուի : Բայց մենք հռովմէական չենք ու Հոռովայեցոց հետ բան չունինք . հեռու մեզմէ այնպիսի անգութ եւ ամբարիշտ մտածութիւն : Մեր յոյսն ու փափաքը այս է միայն՝ որ Մխիթարեանք իրենց կաթովիկութեան դիմակը մէկզի ձգեն, եւ աներկբայ ենք որ երբ իրենց բուն հայկական ոգին ու կերպարանքը ազատութէն ու զուարթերես երեւնայ, մեծամեծ օգուտներ կրնան ընել մեր ազգին :

Գ.

ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ ԸՆԹԱՑԻՑ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Տեսնուեցաւ անա փոքր ի շատէ որ ըստ մեր կարծեաց Մխիթարեան Միաբանութեան սկզբնական ոգւոյն փոխուելուն մի միայն պատճառ կաթողիկոսութիւնն է: Հիմայ ալ զայն ցուցընենք թէ նոյն միաբանութեան ընթացքին ալ փոփոխութեանը բուն պատճառ այս է որ իր այժմու սահմանադրութիւնը առնուած է Յիսուսեանց՝ այսինքն ձիզվիթիերուն սահմանադրութենէն:

Մխիթար արքահայրն իր միաբանութեանը համար պարզ եւ համարօտ կանոնադրութիւն մը շարադրած էր, եւ անով կառավարուեցան Մխիթարեանք

բոլոր իր արքայութեան ժամանակը: Այն կանոնները 1712ին հաստատուած էին Հռովմայ պապէն ու Փրովականտայէն, բայց իբրեւ առժամանակեաց սահմանադրութիւն, առեկող կատարելագործուելու կարօտ. վասն զի անոնց մէջ կրօնաւորական կարգերը իրենց պարզութեամբը աւելի յարմար էին արեւելեան եւ հայկական ողջամիտ հոգւոյ՝ քան թէ եւրոպական ու հռովմէական բազմակնճիւղն քաղաքականութեան: Ուստի եւ Մխիթարայ յաջորդ Մելքոնեան Ստեփանոս արքային ժամանակը Փրովականտան ստիպեց զՄխիթարեաններն որ իրենց սահմանադրութիւնը լրացնեն, որ ըսել էր՝ սրբազրին, փոփոխեն, աւրեն, այնպէս որ անով կաթողիկոսութեան ոգւոյն աւելի յարմար ընթացքի մը մէջ մտնէ Մխիթարեան միաբանութիւնը:

Հարկադրեցան Մխիթարեանք իրենցմէ Անանեան Հ. Մկրտիչ վարդապետը յուղարկելու Հռոմ 1739 ին, եւ հոն Փրովականտայի ժողովէն չորս կարգեւնալ որոշուեցաւ հին սահմանադրութիւն

նը սրբագրելու: Իսկ անոնք աւելի դիւ-
րին եւ իրենց դիտաւորութեանը աւելի
ձեռնառու տեսան՝ ճիզվիթներուն սահմա-
նադրութիւնը տալ Մխիթարեանց իր ա-
ղէկութիւններովն ու պակասութիւննե-
րովը հանդերձ՝ 1763 ին, Ձէին կրնար
Մխիթարեանք ըսել թէ այն կանոնները
իրենց չեն յարմարիր. վասն զի Փրոփա-
կանոցայի առաջարկութեամբը պապը
հաստատեր էր դանոնք, եւ պատուիրեր
էր որ ամենայն Մխիթարեանք պարտա-
ւոր ըլլան անոնց ճիշդ պահպանութեա-
նը. իրենք ալ իրրեւ կաթողիկ եւ պա-
պական՝ ստիպուեցան ընդունելու ի վնաս
սննձանց եւ ազգին:

Թէ որ երկու հարիւր տարիէ մը ի
վեր Եւրոպայի մէջ ճէշէթ ըսելը համա-
ղօր է կեղծաւոր, քանսարկոս, սրտիօս եւ
փրէնէնք ըսելուն, յայտնի բան է որ
այն ճիզվիթութեան հիմը իրենց սահմա-
նադրութիւնն է. եւ որչափ որ մէկը այն
սահմանադրութիւնը ճիշդ պահէ՝ այն-
չափ աւելի ճէշէթ է: Արդ որովհետեւ
այժմու Մխիթարեանց սահմանադրու-

թիւնն ալ ճիզվիթներուն սահմանադրու-
թեան գրեթէ բառական թարգմանու-
թիւնն է, հարկաւ պիտի գտնուին մէ-
ջերին անոր կանոնները ճիշդ պահող-
ներ, որ ըսել է հայ ճիզվիթներ: Եւ
մենք այնպիսի անձինք տեսեր ենք զըծ-
բաղդութեամբ վանքին մէջ որ ոչ միայն
վարուք ճիզվիթ էին, այլ եւ ճէշէթ
ըսուիլը իրենց մեծ պարծանք կը համա-
րէին:

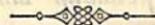
Միայն թէ այս ալ կայ որ այն սահ-
մանադրութիւնը ոչ երբէք ընդունելի ե-
ղած է ամենայն Մխիթարեանց առ հա-
սարակ. ուստի եւ միշտ փափաքելի ե-
ղեր է իրենց որ փոխուի ու սրբագրուի,
եւ միաբանութեանն ու ազգիս այժմու
պիտոյիցը յարմարցուի:

Երբոր 1846 ին ընդհանուր ժողով ը-
րաւ Միաբանութիւնը նոր մեծաւոր ընտ-
րելու համար, ու այս խնդիրը մէջ բեր-
ուեցաւ զօրաւոր փաստերով՝ պահանջե-
լով որ մեծաւորին ընտրութեանէն առաջ
սահմանադրութիւնը սրբագրուի, քանի
մը հողւոյ հարքովը որոշուեցաւ որ այն

խորհուրդը նոր մեծաւորին ընտրութեանէն
 ետքը ձգուի: Ընտրուեցաւ մեծաւորը,
 եւ խնդիրը նորէն մէջ բերուեցաւ, բայց
 ուշ էր. իշխանութիւնը ջերմեռանդ ճիշ-
 վիթներու ձեռք անցեր էր, եւ անտեղ
 պատասխանեցին ժողովրդականաց թէ
 « Սահմանադրութեան սրբազրութիւնը
 « ժամանակի կարօտ բան է. որովհետեւ
 « ըստ կանոնի՝ ինը տարին մէջմը ընդ-
 « հանուր ժողով պիտի ըլլայ, մեծաւո-
 « րը կը խոստանայ որ մինչև 1854
 « սահմանադրութեան սրբազրութիւննե-
 « րը պատրաստուին, եւ այն տարուան
 « մէջ ըլլալու ժողովով քննուին ու հաս-
 « տատուին »: Յայտնի է գիտցողներուն
 որ ինը տարին տասնըմէկ եղաւ, ու զեռ
 ընդհանուր ժողովի ձայն չկայ: Խակ ե-
 թէ յանկարծ բարեօրոտ Մխիթարեանց ու-
 մանց ակնկալութիւնը կատարուելով երբ
 եւ իցէ՝ ընդհանուր ժողովը դուժարի,
 խորհուրդ կուտանք իրենց կարեկցարար
 որ այն առթով ոչ միայն հովովական
 դիմակը մէկդի ձգեն, այլ եւ այն ճիշ-
 վիթական սահմանադրութիւնը, այն կեղ-

ծաւորութեան խմորը • « Զգոյշ լերուք
 « ի խմորոյ Փարիսեցւոյն, որ է կեղծա-
 « ւորութիւն »:

Բայց այն սահմանադրութեան քանի
 մը պտուղներն ալ հարեւանցի կերպով
 մը քննենք տեսնենք թէ իրաւցընէ վլա-
 սակամբ են Մխիթարեանց եւ Ս. զգիս, ինչ-
 պէս որ մենք կը կարծենք, եւ թէ ինչ-
 պէս պատճառ կըլլան Մխիթարեան միա-
 բանութեան ընթացիցը ծոկուռն:

Թութիւնը մէկէն յայանի կընէ թէ միաբանութեան հոգին ինչ է, եւ հոն մըտնել ուզողէն ինչ տեսակ գաղափարներ եւ ինչ կերպ վարմունք կը պահանջուի:

Տեսնենք համառօտիւ թէ Մխիթարեան միաբանութեան մէջ մտնել ուզող պատանին ինչ կըթութիւն կառնու հոն ըստ սահմանադրութեան:

Վանքին նորընծայարանը, կամ թէ աւելի ճիշդ ըսենք՝ ուսումնարանը մըտնող պատանիք ընդհանրապէս տաննէն մինչեւ տանըչորս՝ տանընչինդ տարեկան կըլլան: Կը պատահին աւելի մեծահասակներ ալ, բայց վերակացուները անոնց ուզած կըթութիւննին տալ կարենալէն կը յուսահատին, անոր համար որ բնաւորութիւննին հաստատուած կըլլայ, եւ իրենց տալու նոր դաստիարակութեան շատ դժուարաւ կը յարմարի:

Եթէ հարցնես այն դեռահասակ պատանւոյն որ ոտքը Սուրբ Ղազարոսնորընծայարանէն ներս կը դնէ թէ «Ինչո՞ւ եկար հոս, որդեակ», մէկէն ի մէկ

Ա. ԱՆՈՒՂԻՂ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՈՒՍԱՆՈՂԱՅ ԵՒ ՆՈՐԸՆԾԱՅԻՑ

Կրօնաւորական միաբանութեան մը կատարելութիւնն ու պակասութիւնները ճիշդ հասկընալ ուզողը հարկաւ պիտի նայի թէ անոր մէջ մտնող աշակերտաց ինչ տեսակ կըթութիւն ինչ կերպ դաստիարակութիւն կը տրուի: Տարիքը առած կրօնաւորի մը կատարելութիւններն ու պակասութիւնները անոր անձնական բնաւորութեանն ու այլ եւ այլ պարագաներու կրնայ տրուիլ: չիմացուի որ այս կամ այն աղէկութիւնը եւ կամ պակասութիւնը հետը բերեր է վանք՝ թէ վանական կըթութենէն առեր է, կամ թէ կրօնաւորելէն ետքը ստացեր է: Իսկ դեռահասակ աշակերտաց տրուած կըր-

պատասխան կուտայ թէ « Վարդապետ
ըլլալու համար » :

— Ուսկից եկաւ քեզի այդ փափաքը :

— Այս անուն վարդապետը մեր սու-
նը շատ կուգար հօրս մօրս հետ խօսե-
ցաւ , առաւ զիս հոս զրկեց :

— Դուն հիմայ դժժ ես հոս գալուդ :

— Այո . . . »

Թէ որ քիչ մը համարձակ բնութիւն
ունենայ՝ կը հարցընէ անուշ պարզմտու-
թեամբ մը թէ « Վարդապետ , արդեօք
« քանի տարիէն ես ալ վարդապետ կըլ-
լամ ու հայրենիքս կը դառնամ » : Իսկ
հետը խօսողն որ զիտէ թէ « Գոյ՛ն անխ-
կայ մէյմընալ հայրենեաց երեսը տեսնե-
լիք անգամ չունի , ինչպէս որ շատին ե-
ղած է , հարկաւ կը խնտայ մտքէն , կը
ժպտի դրսէն , ու կը պատասխանէ տղուն
թէ « Ութը տասը տարին բաւական է վար-
« դապետ ըլլալու . զիտես էս , վարդապետ
« ըլլալու համար բան սովբերու եւ մօ-
« բուք ունենալու է : Բան մը չէ . տասը
« տարին տասը օրուան պէս կանցնի . դուն
« նայէ որ աղէկ կանոնապահ ըլլաս » :

Ասոնք եւ այսպիսի խօսքեր լսելով
կըսկսի տղան ուղէ չուղէ այն նոր կեան-
քին նեղութիւններուն եւ հանգստու-
թիւններուն վարժիլ : եւ երկու երեք
տարիէն թէ որ իր կամօքը եւ կամ
տաքարիւն բնութեանը կամ ուրիշ մէկ
պակասութեանը պատճառաւ ետ չը
յուզարկուի , — ինչպէս որ կըլլայ սովո-
բաբար տասնէն վեցին , — այնուհետեւ
Վարդապետ ըլլալու փափաքը սրտին մէջ
կը թաղէ կամ մէկգի կը դնէ իբրեւ փա-
ռասիրական մտածութիւն եւ ոչ կրօնա-
ւորական հոգի , ու կըսկսի ճգնասիրու-
թեան ետեւէ ըլլալ կամ բնական ախոր-
ժանօք եւ կամ ուրիշի յորդորանօքը ,
երբեմն ալ վերակացուն խրատներովն ու
ամչցնող յանդիմանութիւններովը . . .
Տղուն վրայ կարգէ դուրս հանդարտու-
թիւն կամ թէ ըսեմ թմրածութիւն ու
վախկոտութիւն մը կուգայ . մանր մունր
եւ աննշան կանոններու դէմ պակասու-
թիւն մը ընելը ուրիշի առջեւ՝ մեծ մեղ-
քի տեղ դնելով , հրապարակաւ ծունկ
կը չոքի ու թողութիւն կը խնդրէ վե-

րակացուէն , այն ալ երբեմն քաղցրութեամբ , երբեմն ալ սաստիկ յանդիմանութեամբ թողութիւն կուտայ : Հարկ չէ ըսել թէ շատ տղաք ալ կը գտնուին որ դրսէն այն խղճահարութիւնները կը ձեւացընեն ու ներսէն բաւական մեծ-կակ յանցանքներ կընեն ու կը պարտըկեն : Եւ այն կըլլայ փարիսական խմորին տղուն սրտին մէջ բռնած ըլլալուն առաջին նշան , եւ հետ գնեաէ առաջ կերթայ խմորումը մինչեւ որ բոլոր զանգուածը կեղծաւորութեան խմորովը թըթուի՝ նաեւ հետագայ ճամբաներով :

Երբոր պատանին տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան ըլլայ , երբեմն ինքերմէ՝ շատ անգամ ալ միայն ուրիշներու օրինակէն ու խօսքերէն կը յորդորուի որ նորոշայ ըլլալու , այսինքն կրօնաւորութեան պատրաստուելու փափաք ցուցընէ վերակացուին : Կը հասկըցընեն իրեն պտոյտ խօսքերով որ եթէ յանկարծ չուզէ այնպիսի փափաք ցուցընել , կըրնայ վանքէն ետ ճամբուիլ խայտառակաբար՝ իբրեւ իր կոչումը կամաւ կորսըն-

ցընող անկարգ եւ աշխարհասէր տղայ , այնպէս որ այնուհետեւ վանքին մէջ միշտ նախատանօք պիտի յիշուի անուշը իբր թէ հոգևով մարմնով կորսուած բլար , թեպէտ եւ անիկայ աշխարհի մէջ բարեպաշտ ու բարեկիրթ անձ կարենայ ըլլալ , ինչպէս որ շատն ալ եղեր են : Իեղճ տղան մէկդիէն այսպիսի խօսքեր կը լսէ ու կը մտածէ , ինքզինքը աւելորդ եւ անիրաւ վախկոտութեան մը կուտայ : մէկալ զիէն ալ այնչափ խրատներ ու յորդորանքներ կը լսէ աշխարհիս ունայնութեանը , մարդկային ընկերութեան միայն պակասութեանցը , կրօնաւորական վիճակին միայն աղէկութեանցն ու հանգստութեանը վրայ թէ հրապարակաւ եւ թէ առանձին , որ կամ խղճահարութեամբ եւ կամ գէթ կեղծաւորութեամբ , գոնէ չաբաթը մէյր կերթայ վերակացուին առջեւը ծունկ չաքած (ինչպէս որ կանոնն է) : նորընծայութեան փիլոնը կը խնդրէ , որ կրօնաւորական ուխտադրութեան պատրաստուի : Վերակացուն սովորաբար ծանրէն

կը քաշէ, չատ անդամ այս դովելի դէ-
տաւորութեամբ որ տղան հասկնայ թէ
քնչ բան է խնդրածը՝ որպէս զի ուխ-
տեւէն ետեւ չզղջայ . բայց երբեմն ալ
շեասակար խորագիտութեամբ մը կը գո-
վէ զտղան երեսին . ու յորդորանօք կը
քաջալերէ, մանաւանդ երբոր տեսնէ թէ
տղուն փիլոն խնդրելը բերնէ թափուք
ու անսիրտ կերպով մըն է : Ա. երջապէս
առիթ կուտայ տղուն որ մէկ օր մըն ալ
մեծաւորին առջեւը չոքի ու անկէց խնդ-
րէ փիլոնը . մեծաւորն ալ որ գովէ անոր
փափաքը երկու խօսքով ու յոյս մը տայ
թէ մօտ ատեններս փափաքին կը հասնի,
աշխարհք տղունը կըլլայ ուրախութեանէն :

Նրաւցընէ ալ քիչ ատենէն մեծ հան-
դիտով երգերով ու շարականներով կու-
տան իրեն նորընծայութեան զգեստը ,
այսինքն կրօնաւորական փիլոնը , մլըր-
տութեան անունը կը փոխեն՝ ուրիշ ա-
նուն մը կուտան իր ընտրութեամբը կամ
հաւանութեամբը , եւ ինքն որ մինչեւ
այն ատեն հասնող կըսուէր , այնուհե-
տեւ կըսուի նորընծայ Միխայէլ :

Նորընծայութեան համար որոշուած
ժամանակը մէկ տարի է . անկէց ետքը
կրնայ կրօնաւորութեան ուխտերը ուխ-
տել : Այն տարին իրաւամբ էր յո-
րաբէ ըսուեր է . վասն զի մեծամեծ փոր-
ձութիւններով կը տաղնապի խեղճ պա-
տանին ներսէն ու դրսէն : Ներսէն իր
ընտրելու վիճակին վրայ կը մտածէ ան-
դադար . թերեւս քանի որ մտածէ՝ այն-
չափ աւելի փափաքը կաւելնայ՝ օր մը
առաջ այն վիճակին հասնելու . բայց
թերեւս նաեւ մեծամեծ դժուարութիւն-
ներ կը տեսնէ առջեւը . թերեւս իր կա-
րողութենէն վեր արգելքներ կը գտնէ
վախճանին հասնելու . սակայն քնչ ընէ
որո՞ւ ըսէ : Մտղացը թմուլթ գրէ . —
բայց թղթերը մեծաւորին ու վերակա-
ցունին ձեռուըներէն պիտի անցնին . քնչ-
պէս կրնայ սրտին տաղնապը անոնց մէջ
բացատրել : Ա. երակացունին ըսէ . —
բայց կը վախնայ որ պատասխան առնու-
թէ « Հասպ ինչո՞ւ փիլոն խնդրեցիր այն-
« չափ փափաքանօք , մինչեւ որ հասար
« բաղձանացդ առօք փառօք , ճին մար-

« դոյն անուներ ձգեցիր, նոր անուն ա-
 « ռիր. հիմա նորէն հինը պիտի անուու...
 « ուսանող եւ աշխարհական էիր, նո-
 « րընծայ ու տիրացու եղար. հիմա նո-
 « րէն աշխարհք պիտի դառնաս... վրադ
 « յայտնապէս կրօնաւորական վիճակի
 « կոչում կը տեսնուի, այդ կոչումը ինչ-
 « պէս չը լսելու պիտի դարնես. վանքին
 « մէջ մեծէն մինչեւ պզտիկը կը սպասեն
 « որ քու ուխտադրութիւնդ տեսնեն,
 « ետ երթալդ որ տեսնեն՝ ինչ պիտի ը-
 « սեն. . . » Ասոնք կը մտածէ թերեւս
 խեղճ տղան, ու սրտին տազնապը վե-
 րակացուին ալ չը յայտներ :

Այս ներքին տազնապները չըլլան ալ
 նէ, դրսէն քաշածներն ալ անոնցմէ շատ
 վար չեն մնար : Վերակացուն նորընծա-
 ջին բնաւորութիւնը փորձեմ ըսելով՝ շատ
 անդամ յիմարական հրամաններ կուտայ
 կամաւ, որպէս զի տեսնէ թէ տղան կոչ-
 քանութիւն ունենալու չափ անմիտ
 է, կամ թէ դոնէ կոյր հնազանդ երեւ-
 նալու չափ կեղծաւոր է : Արան դուխը
 երբեմն աղտոտ, երբեմն հին ու մին հա-

գուտններով քալել կը թողու որ տեսնէ
 թէ կամաւոր աղքատութեան յարմար է,
 կամ թէ դոնէ ազանութիւնն ու փրկու-
 նութիւնը աղքատութեան վարագորովը
 ծածկելու չափ ճարտար է : Երբեմն ալ
 ուրիշներուն վրայ զինքը լրտես կը դնէ
 որ տեսնէ թէ իր աչքին դերանը մտնա-
 լով՝ ուրիշի աչքին շուղը փնտռելու յար-
 մար է. տեսնէ թէ կրնայ զինքը այնչափ
 ատելի ընել ընկերներուն որ անոնց ե-
 րեսէն իյնալով՝ չկարենայ իր տազնապն
 ու մտածութիւնը յայտնել անոնց, ու
 միայն իրեն դիմէ, իր խօսքերէն դուրս
 չեւէ :

Նորընծայութեան տարին այս կեր-
 պով որ կը լմննայ, տղան սեղանատան
 մէջ տեղը չորքած, բոլոր հասարակու-
 թեան առջեւ յստակ ձայնով պիտի ըսէ
 թէ « Ահա այսօր նորընծայութեանս ա-
 « տենը լմննաւ, եւ ես բոլորով սրտիւ
 « կը փափաքեմ ուխտել. » Մեծաւորը
 միաբանութեան կողմանէ քանի մը խօսք
 ըսելով կը դովէ նորընծային փափաքը,
 բայց ատեն կուտայ իրեն որ դեռ լաւ

մը մտածէ ընտրելու վիճակը: Յայտնի է թէ որչափ ալ մտածէ տղան, թէ որ միտքը տարակուսանաց մէջ է՝ այն հըրապարակական խնդրուածքը իրեն համար նոր կապ մը եղաւ. ուստի կրօնաւոր չըլլամ ըսելու համարձակութիւնը աւելի ալ կերթայ վրայէն:

Կանցնի քանի մը ամիս, վերակացուն կը վկայէ վանական ժողովի մէջ, այսինքն վանքին մէջ դասուող բոլոր միաբանից առջեւ, (նորնծայէն ծածուկ) թէ այս անուն պատանին կրօնաւորութեան փափաք ու յարմարութիւն ունի, եւ այսպիսի ընաւորութեան կամ կատարելութեանց տէր է. եւ հասարակաց քուէարկութեամբ կընտրուի: Խիստ քիչ անգամ կը պատահի որ վերակացուն բարի վկայութիւն չտայ իր աշակերտին համար եւ կամ ուրիշները վրան մեծամեծ պակասութիւններ տեսած ըլլան դիպուածով ու ժողովոյն մէջ յիշեն, անով տղուն ընտրութիւնը չյաջողի: Գիշուածով տեսած ըլլան ըսի, վասն զի ճիշդ թիմական անդուծ ու վնասակար կանոններուն մէ-

կըն ալ այս է որ ուսանողք եւ նորընծայք, եւս եւ ուխտեալք եւ նորընծայ քահանայք, քանի որ վերակացուի ձեռք են, այսինքն տասը տասուերկու տարի, իրենց վերակացուէն ու դասատուէն ի զատ ուրիշ մարդու հետ պիտի չխօսին նոյն իսկ վանքին մէջ: Ասով, թող ուրիշ վնասները, նորընծայք մարդու հետ վարուիլ ամենեւին չեն սորվիր, ու սովորաբար միամիտ, թմրած, խրտան ու մարդատեսց ընութիւն մը կըստանան:

Ժողովական ընտրութեան աւեախը մեծ ուրախութիւն է նորընծային, վասն զի անով սիրտը կը հանգչի ու վիճակը կորոշուի, մանաւանդ երբոր ինքնայօժար փափաքանօք կրօնաւորութեան կը բաղձայ, բայց հարկաւ նոր կապ ալ է, եւ թէ որ ուղէ ուխտադրութենէն ետ կենալ՝ նոր դժուարութիւն: Անկէց ետքը շատ առեն չանցնիր, շաբաթ մը կըրթութիւն կը մանէ նորընծան. այն եօթը օրուան մէջ վերակացուէն ի զատ ուրիշ մարդու հետ չխօսիր, այսինքն եւ ոչ իր ընկերացը եւ կամ հարստաւ եղբօրը հետ

Թէ որ ունի՝ որպէս զի միայն հոգեւոր
 ընթերցմանց ու խրատներ լսելու զբաղի
 եւ ուխտադրութեան պատրաստուիլ Եօթ-
 ներորդ օրը վերակացուին հետ կերթայ
 մեծաւորին, ու առջեւը ծունկ չորքած՝
 նորէն կը յայտնէ թէ կրօնաւորական
 ուխտերն ընելու փափաքին վրայ հաս-
 տատ է: Նոր խոստումունք, նոր կապ, եւ
 թերեւս նոր ներգործութիւն կեդձաւո-
 թութեան: Մեծաւորն ալ կը բարեմաղ-
 թէ տղուն որ Աստուծոյ շնորհացը մէջ
 մնայ, եւ ատեն կուտայ նորէն մտածե-
 լու՝ մինչեւ երկրորդ օրը: Առաւօտը նո-
 րէն երկու անգամ կերթայ տղան մեծա-
 ւորին ու նոյնպէս կը յայտնէ ուխտադ-
 րութեան փափաքը, եւ անոր օրհնու-
 թիւնը կընդունի:

Այս ամեն զգուշութիւնները անտա-
 րակոյս շատ խոհական եւ շատ իրաւացի
 բաներ են երբոր նորընծան մեծահասակ
 երիտասարդ է՝ գէթ քսանըմէկ տարին
 անցած, ու աշխարհք ինչ ըլլալը քիչ
 շատ հասկըցած: Իսկ տասներեօթը (երբեմն
 ալ տասներկու) տարեկան պատանին, որ

վեց եօթը տարի վանքին չորս պատէն
 դուրս չէ ելած, եւ միտքը աչքը ձեռքը
 ոտքը կապուած մնացեր է, ինչ կրնայ
 մտածել, ինչ կերպով ընտրութիւն կըր-
 նայ ընել որ այդչափ զգուշութիւններ
 ըլլուին: Ո՞չ ապաքէն ընդ հակառակն
 այդ զգուշութիւններով տղուն ազատ
 ընտրութիւնը աւելի կը կապուի եւ միտ-
 քը կը պաշարուի: Թէ որ յանկարծ մըտ-
 քէն ալ անցնի թէ կրօնաւորական վիճա-
 կը ինծի համար չէ, միթէ չէք զխեղ
 որ պիտի չհամարձակի ըսելու:

— Բայց մենք ամէն բան հասկըցու-
 ցինք իրեն, եւ ընտրութիւնը իր ազատ
 կամքին թողուցինք:

— Ա. Բն. Բն. հասկըցուցինք՝ ըսելը խա-
 բէութիւն է, եւ աչքս կամք ըսածնիդ
 բոլորովին կապուած է տասներեօթը տա-
 րեկան տղու մը վրայ որ այդպիսի կըր-
 թութիւն առեր է:

Վերջապէս ուխտադրութեան հան-
 դէսն ալ կը կատարուի փառաւորապէս,
 եւ նորընծան կըլլայ կրօնաւոր Մեծաւո-
 րէան: Երանի իրեն թէ որ մինչեւ վերջը

գո՞ն ըլլայ իր ընտրած վիճակէն : Բայց եկու տես որ խիստ շատ անգամ տղունս ուխտագրութեանը վրայ տարի չանցնիր, երբեմն ալ ամիս չանցնիր, որ անիկայ եթէ ոչ խօսքով՝ գոնէ գործով յայտնի կընէ ինչ սրտով այն ընտրութիւնն ըրած ըլլալը, եւ այն նոր վիճակը որչափ հասկըցած ըլլալը : Բայց ինչ շահ, եղածն եղած է. վերակացուն չխմանալու կը զարնէ. կրօնաւորն ալ անով միայն կը մխիթարուի որ ազատեցաւ հողէն՝ տաւ տամութենէն՝ տարտամ վիճակէն, ազատեցաւ վանքէն վերնտուելու վախէն : Այսուհետեւ եթէ ուսումնասէր է՝ հանգիստ սրտով կուտայ ինքզինքը ուսումնասիրութեան, եւ եթէ դասարկասէր՝ անօգուտ դրաղմանց ետեւէ կըլայ. կրօնաւորութեանը վրայ շատ գո՞ն ալ չըլլայ նէ՝ կրտէ մտքէն թէ « Եղաւ ըլլալիքը, երեք չորս տարի ալ համբերեմ ու քահանայ ձեռնադրուիմ, եւ ըլլամ Մխիթարեան վարդապետ : »

Ատոնք են ահա Մխիթարեանց նորընծայարանին մէջ տրուած կրթութեան

հիմունքը. ուստի կը հարցընենք թէ ասկէ աւելի ինչ հնարքներ կրնային բանեցուլի դէմակառուց միաբաններ պատրաստելու համար : Գարձեալ կըսենք, նորընծայարանի կրթութեան մէջ ուղիղ եւ գովելի սկզբունքներ շատ կան, եւ նոյն իսկ վերոյիշեալ պակասութիւնները թերեւս մէյմէկ աղէկութիւն անգամ սեպուին չախահաս մարդկանց համար. բայց գեղահասակ պատանեկաց կեղծաւորութիւն սորվեցընելուինն ամենայնպէս սակար ըլլալուն տարակոյս չկայ : Աղէկ որ այս ամենայն կարգերն ու կանոնները հայկական մտքի ծնունդ չեն, հապաճիկվիթներուն կեղծաւորութեանը, որոց եւ ճիշդ կը յարմարի Քրիստոսի Տեառն մերոյ ըսածը թէ « Այն ձեզ գպրաց եւ « փապիտեցոց կեղծաւորաց. զի յածիք « ընդ ծով եւ ընդ ցամաք առնել եկաւ « մուտ (աշակերտ) մի, եւ յորժամ վե « նիցի՝ առնէք զնա որդի գեհէնի կրկին « եւս քան զձեզ : »

բարի ու չար հաճոյիցն ու խելքին փչածին ծառայեցընէ զանոնք առանց զըժուարութեան :

Յայտնի է թէ այս բանս սրչափ հակառակ է աստուածային եւ մարդկային օրինաց, եւ սրչափ շլատակար մարդկութեան ու քրիստոնէութեան : Վասն զի կոյր հնաշուր ըսուելու համար հարկ է որ կրօնաւորը իրեն սրուած հրամանին պատճառները ոչ հարցընէ, ոչ քննէ եւ ոչ գիտնալ ուզէ . հապա պէտք է որ խելք բանեցընելը իրեն յանցանք համարի, մեծաւորին խելքը (կամ անխելքութիւնը) իր խելքին տեղը դնէ, եւ ինքզինքը բռնութեամբ համոզելով թէ ըրած բանէն ինչ գէշ հետեւանք ալ ելլէ՝ յանցանքը իրեն չէ, այլ մեծաւորին կերթայ, իր սիրտը հանգիստ պահելու կաշխատի :

Ճիշդով թը, եւ անոր հետեւող Մխիթարեանը, դէմ կելլեն այս խօսքիս՝ ըսելով. « Ոչ, այդպէս չէ, այլ երբոր առած հրամանդ յայտնապէս մեղանչառ կան բան է՝ պարտական չես հնազան-

Բ. ԿՈՅՐ ՀՆԱԶԱՆԳՈՒԹԻՒՆ

Հնազանդութիւնը քրիստոնէական եւ կրօնաւորական պարտք մըն է, եւ գեղեցիկ առաքինութիւն . առանց ասոր ոչ մարդկային ընկերութիւն կըլլայ, ոչ միաբանութիւն կը կազմուի, եւ ոչ կարգ կանոն ու օրէնք կը պահուի : Բայց այս հնազանդութիւնը բանաւոր եւ կամաւոր պիտի ըլլայ որ արդիւնք ունենայ Աստուծոյ եւ մարդկանց առջեւ : Ճիշդով թ մեծաւորը այնպէս չէ . կը պահանջէ որ իր հպատակները կոբօբէն հնազանդին իրեն, այսինքն հրաժարին իրենց բանականութենէն՝ որ մտքերնուն աչքն է, մարդկութիւննին ձգեն ու մէյմէկ անբան անասուններ դառնան, որպէս զի իր

« դելու » — Շատ բարի. բայց որովհետեւ կատարեալ նազանդը, կոյր հրնազանդը, նախ եւ առաջ պարտական է իրեն տրուած հրամանները ամենեւին չքննել, ինչպէս կրնայ հասկընալ թէ այս կամ այն հրամանն ալ մեզանչականն ըան է թէ անմեղ: Ո՞չ ապաքէն յայանի հակասութիւն է կոյր հնազանդութեան պահանջելը, այսինքն աչքդ դոց քալէ ըսելը, ու միանգամայն ապսպրելն որ չըլլայ թէ փոսի մէջ իցնաս . . . Եւ այս հասկասութիւնը մի չտեսնելով եթէ ոչ այն կամաւորապէս անբանացեալ ճիշդիթիւն որ իր սահմանադրութեան հայհոյական մէկ խօսքը շտկէ շխտակ կառնու, եւ իր մեծաւորը Աստուծոյ տեղ կը դնէ. ալ այնուհետեւ ինչ անօրէն հրամաններ ալ ընդունի անկէց, Աստուած ըստ ըսելով համարձակ ի գործ կը դնէ, ու իր սիրտը հանդիսա կը պահէ:

Այս սկզբունքը մէկ միաբանութեան մը մէջ տիրելէն ետեւ, միթէ զարմանք է որ ամէն տեսակ անդգամութիւն, անօրէնութիւն, լրտեսութիւն, դաւաճա-

նութիւն, խարդախութիւն, ամբարըշտութիւն, աներու կործանմունք, տէրութեանց մէջ խռովութիւնք, եւ ամենայն ընկերական վիճակի վրդովմունքներ պատահին անոր ձեռքովը, ինչպէս որ պատահեր են ճիշդիթիւնը ձեռքովը: Ուստի եւ վայրագար չէ այն խօսքն որ Եւրոպացիք առակ ըրած են թէ « ճիշդ » վիթներուն ընկերութիւնը թուր մըն է. կոթը Հոովմ է (ուր որ մեծաւոր « նին կը նստի), եւ ծայրը ամեն տեղ:» Իրաւ է որ Միթարեանք դեռ այս աստիճանի կատարելութեան չեն հասած, բայց բռնած ճամբանին, մանաւանդ քանի մը տարիէ ի վեր, շխտակ հոն պիտի տանի՝ եթէ սահմանադրութիւննին չփոխեն:

սիրութեան կը հակառակի , ի հարկէ վը-
նասակար եւ գարշելի պակասութիւն մը
կը դառնայ : Եւ սակայն ճիգովիթական
սահմանագրութեան ուժովը Մխիթարեան
միաբանութեան մէջ ալ քիչ շատ մտած
է այս պարսաւելի հասարակասիրութեան
հոգին :

Օրինակի համար , աստուածային եւ
եկեղեցական պատուիրան է որ մարդս
ինչ վիճակի մէջ ալ գտնուի՝ պարտա-
կան է ծնողացը իր ձեռքէն եկած ատեն
օգնութիւնն ընել , մանաւանդ երբոր
կարօտ , ծեր , հիւանդոտ ու չքաւոր են
Խնչ ըսելու է այն կրօնաւորին որ ես
իմ հասարակութեանս պիտի ծառայեմ
ըսելով՝ մինչև քսան երեսուն տարի իր
տեսութեան կարօտովը ձերունի ծնողա-
ցը սիրաբը հալեցընէ մաշեցընէ , ու թե-
րեւս այն կարօտոյն սաստկութենէն ա-
նոնց կենացը կարճընալուն ալ պատճառ
ըլլայ : Խնչ ըսելու է այն կրօնաւորին
որ երկու ստակ ձեռքս որ անցնի՝ վան-
քըս պիտի յուղարկեմ ըսէ , ու իր ծնող-
քը՝ որ իրեն կեանք տուեր ու վրան այն-

Գ. ՊԱՐՍԱՒԵԼԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

կրօնաւորական միաբանութեան մէջի
միաբաններուն համար տեսակ մը ազգա-
տոհմ՝ տեսակ մը ընտանիք սեպուիլը
զարմանք չէ , վասն զի մանկական հա-
սակէն մինչև ի ծերութիւն անոր մէջ
կը մեծնան , կապրին , կը ծերանան ու
կը մեռնին . ուստի եւ իրաւամբ գովելի
կատարելութիւն մը կրնայ համարուիլ
կրօնաւորի մը հասարակասիրութիւնը ,
այսինքն միաբանութեանը սիրոյն ու
զարգացմանը համար աշխատելը :

Բայց երբոր այս կատարելութիւնը
արդարութեան սահմանէն դուրս կելլէ ,
երբոր աստուածային պատուիրանաց դէմ
կուգայ , երբոր քրիստոնէական եղբայր-

չափ խնամք ցուցուցեր են՝ օրուան ապ-
րուատին կարօտ թողու իրենց ծերու-
թեան ստեղծ : Ա՛չ ապաքէն անդու՛թ եւ
անմիտ կեղծաւորութիւն է անոր ըրածը՝
երբոր իր ծուռ խղճմտանքը արգարաւ-
ցընել ուզելով ելլէ ըսէ թէ « Հայր իմ
« եւ մայր իմ թողին զիս , եւ տէր իմ
« ընկալաւ զիս : » Զօղեր մտածել որ
ոչ թէ իր խեղճ հայրն ու մայրը թողեր
են զինքը , հապա ինքը թողեր ու մոռ-
ցեր է զանոնք անհնարին անդթութեամբ
եւ սուրբ գրքին խօսքը կամաւ կը ծռէ
որ իր սիրտը հանգչեցընէ :

Դարձեալ , եթէ քրիստոնէական եղ-
բայրսիրութիւնը աշխարհիս երեսէն ա-
ներեւոյթ ըլլաք , ապաքէն կրօնաւորա-
կան միաբանութեանց մէջ փնտռելու էք
Ի՞նչ ըսելու է ուրեմն այն կրօնաւորնե-
րուն որ հասարակասէր երեւնալու պաա-
բուակաւ՝ թէ իրարու եւ թէ օտարաց
ամէն տեսակ թշնամութիւն ու չարիք
հասցընելու կաշխատին : Իբարու դէմ՝
մէկզմէկ րտեսելով , բամբասելով , զըր-
պարտելով , մէկմէկու անունը արելով՝

արդիւնքը փճացընելով . եւ օտարաց՝
մանաւանդ ուրիշ կրօնաւորական միա-
բանութեանց դէմ անհաշտելի ատելու-
թեամբ ու սատոիկ նախանձով հակառա-
կութիւններ ընելով : Եթէ հասարակասէր
երեւնալէն առաջ ջանային արգարասէր
ու եղբայրասէր ըլլալ , ո՛չ ապաքէն իբ-
րեւ իրենց համար գրուած լաւ պիտի
հասկընային Աւետարանին մէջ Քրիստոսի
Տեառն մերոյ ըսած այն խօսքը որ երբ
աշակերաններն ըսին իրեն թէ « Աարդա-
« պետ , տեսաք զոմն զի յանուն քո դեւս
« հանէր , եւ զմեր կնի ոչ շրջէր , եւ
« արդեւաք զնա . » պատասխանեց ա-
նոնց . « Մի արդելուք զնա . զի ոչ ոք
« է որ առնէ զօրութիւնս յանուն իմ ,
« եւ կարիցէ հայնոյել զիս : »

Դարձեալ , կրօնաւորը պիտի սիրէ իր
միաբանութիւնը Աստուծոյ համար , ազ-
գին համար , իր հոգւոյն փրկութեանը
համար . եւ ոչ թէ Աստուծոյ փառքը ,
ազգին օգուտը եւ իր խղճմտանքը պիտի
զոնէ միաբանութեանը համար : Ի՞նչ ը-
սենք ուրեմն այն տգէտ կրօնաւորին կամ

չարամիտ կեղծաւորին որ չըլլայ թէ հասարակութեանս միւս մը պատահի բռնութիւն իր խղճմտանքը ծալլէ, սիրոյ պատուիրանները ոտքի տակ առնէ, իր ազգը նախատէ, բամբաստէ, մատնէ, թշնամանէ, որով եւ հոգւոյն փրկութիւնն անգամ վտանգի մէջ դնէ :

Եթէ միաբանութիւն մը այսպիսի հասարակասէրներէ բաղկանայ, ոչ ապաքէն աւելի արժանի է այր աւազակաց ըսուելու քան թէ վանք եւ միաբանութիւն : Եւ սակայն ճիշդութիւնն ու անոնց հետեւիլ ուզող Միտիթարեանք դրած են մտքերնին թէ միաբանութիւնն ինչ հաստատ պահողները այնպիսի հասարակասէրներն են :

Գ. ԱՆՃԱՆԱԶՈՂ ՈՒԹԻՒՆ ԱՐԴԵԱՆՑ

Միտիթարեան միաբանութեան մէջ հասարակասիրութիւնը սրչափ որ շատ է, պէտք էր որ հասարակասիրաց արդիւնքն ալ այնչափ աւելի ճանչցուէր. բայց այնպէս չէ. ընդ հակառակն մասնաւորաց արդիւնքը ուրիշներուն աչքին կարծես թէ փուշ կըլլայ, եւ մեծաւորէն սկսեալ ամէն մարդ կը նայի որ զիմացինին արդիւնքը ոչինչ կամ պզտիկ երեւնայ : Պէտք էր որ այս այսպէս ըլլար : Երբայց ցընէ Աստուած միայն կրնայ վարձատրել ըստ արժանւոյն ընտիր եւ հասարակասէր կրօնաւորի մը տառապանքը, որ ամէն բան ի փառս Աստուծոյ եւ յօգուտ ընկերին կընէ. բայց ասիկայ ոչ ապաքէն

խրաքանչիւր կրօնաւորին իր մտածելիքն է: Միթէ ուրիշները, եւ մանաւանդ մեծաւորը, պէտք չէ որ ճանչնան իւրաքանչիւր միաբանից արդիւնքը, եւ ըստ այնմ գովեն զանոնք ու քաջալերեն: Չէ կարծես թէ միաբանած են ըսելու թէ « Մենք զինքը Աստուծոյ համար աշ-
« խատցուցեր ենք, Աստուծոյ թող ըս-
« պասէ իրեն աշխատանքին փոխարէնը:»

Միաբաններէն մէկը հայրենիք, ընտանիք, հարստութիւն, հանգստութիւն, ամէն բան թողած, տարիներով կաշխատի վանքին մէջ գիշեր ցորեկ արաւքին կամ գրաւոր գործերու: Անդին մէկ ուրիշը երկու երեք տարին մէջսը հայրենիքը կերթայ, ազգականները կը տեսնէ, ստակ կը դիզէ, ամեն հանգստութիւն կը վայելէ, եթէ պարսպ ալ չկենայ՝ ըստ քմաց իւրոց աշխատելով օրերը կանցընէ: Արդ ինչ կըսես այն կրօնաւորական միաբանութեան յորում այն երկու միաբանից արդիւնքն ու ապարդիւնքը մէկ սեպուին. ինչ կըսես այն մեծաւորին որ նշանաւոր պարագայի մը մէջ

երեսդ ի վեր կանչէ բարկութեամբ թէ « Վանքին մէջ արդիւնք ապարդիւնք չկայ, ամէն մարդ Աստուծոյ համար կաշխատի:» Հարկաւ պիտի ըսես թէ այն միաբանութեան մէջ, այն մեծաւորին սրտին մէջ՝ արդարութիւն եւ իրաւունք ամենեւին չկայ: Եւ ուր որ արդարութիւն չկայ՝ ուրիշ ինչ առաքինութիւն կընայ դանուիլ, ուր որ առաքինութեան գովեստ ապէն կը վախցուի՝ հոն ինչ յառաջադիմութիւն կընայ յուսացուիլ: Այն թողունք. կը տեսնես որ մեծաւորը կը պահանջէ որ ամէն մարդ երախտագէտ ըլլայ իրեն. երախտագիտութեան ճիւղ արդարութիւն է. երբոր ինքը արդարութիւն եւ արդիւնք չճանչնար, ինչ իրաւամբ ուրիշներէն երախտագիտութիւն կը պահանջէ:

— Բայց ինքը մեծաւոր է. ինչ արդիւնք ալ գործուի ուրիշներուն ձեռքովը՝ իրեն պէտք է ընծայուի:

— Այո, այս ճիզվիթեական սկզբունքն է ահա այնպիսի նզովելի անիրաւութեան աղբիւրը. որով՝ ինչպէս վերն ալ

միշտ ցինք՝ գործողը մեծաւորն է միայն, իսկ հպատակներն իրեն կամացն ու խելքին մէյմէկ ապարդիւն գործիք, մէյմէկ անբան անասունք . . . :

Ուրիշ պատճառ ալ կայ այսպիսի անիրաւութեան, բայց երկրորդական է, այսինքն թէ կրօնաւոր մը եթէ իբրեւ արդիւնաւոր մարդ գովուի ու փառաւորուի, ուրիշ միաբանից նախանձը կըրնայ շարժել :

— Բարի նախանձ թէ չար : Եթէ բարի, եւս առաւել հարկ է ուրեմն վարձատրել արդիւնքը ըստ արժանւոյն . իսկ եթէ կրօնաւորական միաբանութեան մը մէջ չար նախանձէն այնչափ կը վախցուի որ արդարութիւն եւ առաքինութիւն գործելը վտանգաւոր բան մը կերեւնայ, չըսես որ այն միաբանութեան վերջը հասեր է :

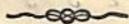
Ուրիշի արդիւնքը չճանչցուելուն բռնական հետեւանքն է աչառութիւն եւ խարութիւն անձանց՝ ըստ հայրենեաց եւ ըստ վիճակի : Եւ թէպէտ այս անիրաւութիւնը քիչ է Մխիթարեան միաբանու-

թեան մէջ, բայց ախոս որ ամենեւին չկայ չենք կրնար ըսել :

Միաբանութեան նոր սկսած ատենները մէջի անձանց մեծ մասը դրսեցի էին, այսինքն Հայաստանէն ու փոքր Ասիոյ այլ եւ այլ քաղաքներէն ժողովուած. վերջերը դրսեցիք քիչցան մէջն ու Պօլսեցիները շատցան : Վանքին մէջ արուած կրթութիւնը որչափ ալ միօրինակ եւ անխտիր ըլլայ, դրսեցւոց ու Պօլսեցւոց բնաւորութեանը մէջ եղած տարբերութիւնը միշտ կը մնայ : Եթէ դրսեցիք աւելի ճգնասէր ու երկայնամիտ են, աւելի դիմացկուն ու չարքաշ, աւելի անձնուրաց ու բարեսիրտ, աւելի հանճարեղ ու բարակամիտ, Պօլսեցիք ալ աւելի սրամիտ են ու բարեմիտ, աւելի փափկասուն ու արթուն, աւելի երեւակայտ ու եռանդուն : Արդ փոխանակ ասոնց ամենուն ալ լաւ յատկութիւնները անխըտրաբար յարգելու՝ խտրութիւն մը կերեւնայ յայտնապէս միաբանութեան մէջ այն ժամանակներն որ անոր կառավարութիւնը Պօլսեցւոց ձեռքը կանցնի :

որով կրօնաւորական պարտոց կատարումը կարծես թէ աւելի զրսեցւոց վրայ կը ծանրանայ : Գրեթէ ամէն դժուար ու վտանգաւոր աշխատանք անոնց վրայ կը մնայ , զիւրինները Պօլսեցւոց : հայրենիքէ հեռու , ազգականաց տեսութենէն մինչեւ ի սպառ զուրկ մնալը զրսեցւոց , իսկ հայրենիք դառնալն ու ազգականաց տեսութեամբ մխիթարուիլը Պօլսեցւոց . արտաքին ու գրեթէ ծառայական գործեր կատարելը զրսեցւոց , իսկ գրաւորական ու հանդիստ պաշտօնները Պօլսեցւոց :

Այս անկրաւութիւններն ու աշատութիւնները անշուշտ կը պակսէին թէ որ մէկը ձգուէր այն ճիւղիթական սկզբունքն որ ատեն ատեն կը զօրանայ միաբանութեան մէջ . այսինքն թէ միաբանութիւնը իր ազդեցութիւնը ազդին մէջ տարածելու համար պիտի ջանայ որ Տաճկաստանի մայրաքաղաքին եւ ուրիշ երեւելի քաղաքներուն բնակիչներէն առած անձինքը աւելի առաջ քաշէ ամէն բանի կողմանէ :

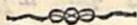
... 19 ... 24 ...
 ... 19 ... 24 ...
 ... 19 ... 24 ...

Ե. Ժ. Ա. Տ Ա. Ղ. Բ. Ս. ՈՒ. Թ. Ի. Ն

Մխիթարեան միաբանութիւնը այնչափ հարուստ չէ որչափ որ կը կարծուի , եւ մէջը կը գտնուին մարդիկ որ ըստ լարատու սրբոց Հարց եւ վարդապետաց եկեղեցւոց կը հասկընան թէ կրօնաւորական միաբանութեան մը հարրատանալը անոր կործանելուն նշան է : Բայց շատին մտքին մէջ ալ ճիւղիթներու սահմանադրութեան այս սկզբունքը տպաւորուած է թէ « Միաբանութիւնը որչափ հարուստ « ըլլայ » այնչափ աղէկ է , եւ ամէն միաբան պիտի աշխատի որ վանքը հարուստացնէ , բայց ինքը պէտք է որ « աղքատ ըլլայ կամ աղքատ երեւայ , « որովհետեւ աղքատութիւն ուխտեր է : »

Հարցընես անոնց թէ միաբանութիւնըն որ հարըստնայ, այն հարստութիւնը վայելողները միթէ ազգին աղքատներն են. ոչ ապաքէն միաբանները կը վայելեն. ուր կը մնայ ուրեմն անոնց աղքատութիւնը: Միաբանութեան չափաւոր ու վայելուչ ապրուստը հողալու աշխատող հասարակասիրաց խօսք չունինք. բայց երբոր մէջի անձինքը գիշեր ցորեկ աշխատին վանքերնին հարստացընելու, երբոր չքաւոր եւ օրինաւոր ժառանգներուն զրկանք ընելով՝ ետեւէ ըլլան կտակով ստակներ ձեռք բերելու, երբոր բարեսիրաց ծախքովն անգամ տպած գրքերնին հարկ համարին անտանելի կերպով սուղ սուղ ծախելու . . . Ընչ իրաւունք կունենան զարմանալու ու աշխարհակամներէն առ հասարակ կը բամբաստուին անդադար իբրեւ ագահ, զօշաքաղ, արծաթասէր, կծծի եւ ժլատ մարդիկ:

9. ՄՇՏՆՁԵՆԱԻՐ
ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆ ԱԲԲԱՅԻՆ

Ճիզկիրթներուն սահմանադրութեան մէկ մեծ պակասութիւնը, կամ թէ իրենց խօսքին նայելով՝ մեծ կատարելութիւնը այս է որ իրենց մեծաւորին իշխանութիւնը մշտնջենաւոր է: Անոնցմէ առած են Մխիթարեանք ալ իրենց արբան մշտնջենաւոր ընելու կանոնը:

Եթէ իրացընէ ամէն մեծաւոր ալ իր անուանը եւ պաշտօնին համեմատ Հայր ըլլար միաբանից, եւ հայրաբար ինքամէր անոնց հոգեւոր եւ մարմնաւոր պիտոյքը, այդ կանոնը մեասակար ըլլալու տեղ օգուտներ անգամ կրնար ունենալ: Բայց երբոր մեծաւոր մը տիրա-

պետական ու փառասիրական հոգևով
 ցուած՝ իր ձեռքին տակի միաբանները
 գերիի պէս կը կառավարէ, երբոր ճիգ-
 վիթական սահմանադրութեան սանձովը
 իր կրօնաւորները իբրև զձիւ եւ զՉորիս
 ծառայեցընելու կաշխատի, մէկուն կը
 սաստէ, մէկալին կըսպառնայ, եւ ամէն
 մարդ ինծի կուրօրէն պիտի հնազանդի,
 իմ ըրածներուս չհանելու ոչ ոք պիտի
 չհամարձակի ըսելով՝ վանքը եւ վանա-
 կանները խռովութեամբ ու տժգոհու-
 թեամբ կը լեցընէ, ինչպէս յայտնի կըլլայ
 կանոնին միասակարութիւնը. որչափ ցա-
 ւալի է մտածելն որ միաբաններուն ճարը
 հասած՝ մեծաւորին օր մը առաջ մտնելու
 լուն կը փափաքին որ ազատին ձեռքէն :

Մխիթարայ մինչեւ ցմահ մեծաւոր
 մնալը բնական էր եւ ամենայն կերպով
 իրաւացի, թերեւս եւ հարկաւոր. բայց
 անոր յաջորդ Մեկրոնեան Ստեփանոսը
 եթէ մշտնջենաւոր արքայութեամբ չճա-
 խանար, չատ հաւանական է որ Թրեւ-
 տացի կամ Վեհնական Մխիթարեանց
 բաժանումը չէր պատահեր :

Ագոնց Ստեփանոս արքային խոհական
 կառավարութիւնը առիթ չտուաւ միա-
 բաններուն մտածելու թէ արդեօք անոր
 իշխանութիւնը մշտնջենաւոր ընելը լաւ
 էր թէ առժամանակեայ : Իսկ անոր յա-
 ջորդ Սոմալեան Սուքիաս արքան թէ-
 պէտ եւ իր նախորդին կատարելութիւն-
 ներն ալ ունէր, բայց վերջի տասնըհինգ
 տարին այնպիսի ծանր հիւանդութեամբ
 անցուց որ անով միաբանութեան գոր-
 ծերը սովորականէն ալ աւելի դանդա-
 ղութեամբ քալեցին ու ետ մնացին :

Այժմու մեծաւորին իշխանութեանն
 ալ մշտնջենաւոր ըլլալուն օգուտներն ու
 միասնները ժամանակը պիտի յայտնէ :
 Բայց մենք կանոնին միասակարութիւնը
 ցուցընելու համար նոր նոր ապացոյցնե-
 բու կարօտ չենք :

գամ կը խոտորի որ Սուրբ Աւետարանին վրայ հիմնուած է :

Ուրուագիծնիս վերջացընելէն առաջ քանի մը սկզբունք ալ մէջ բերենք որ ճիզվիթներուն՝ ուստի եւ Մխիթարեանց մէջ տիրած են իբրեւ աւետարանական պատուէրներ ու խրատներ , թէպէտ եւ դէմ ընդդէմ հակառակ են Աւետարանին հոգւոյն ու խօսքերուն :

Ա. « Միաբանութիւնը ինչ որ կրնէ , « ինչ որ կը խորհի , ինչ որ կորոչէ , « աղէկը այն է , աստուածահաճոյ բանը « այն է , մասնաւորաց խօսքը պիտի « չըլլայ » կըսեն : Հարցուր թէ ինչէն յայտնի է ատոր այդպէս ըլլալը . պատասխան կուտան թէ Աւետարանէն . « Ուր իցեն երկու եւ երեք ժողովեալ « յանուն իմ , անդ եմ ես ի մէջ նոցա » կըսէ Քրիստոս : Չեն մտածեր ամենեւին թէ Քրիստոս Տէրն մեր այն խօսքին մէջ յայտնի պայման կը դնէ , անոր ինչ ժողովիլը , այսինքն իրաւցնէ քրիստոնէական հոգւով , Քրիստոսի անուանը համար նեղութիւն ու հալածանք քաշելով ա-

Դ .

ՔԱՆԻ ՄԸ ՍԻԶՏՈՒՆՔ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Մեզի կերեւնայ թէ մեծ անիրաւութիւն ըրած կըլլայինք՝ եթէ Մխիթարեան միաբանութեան այս ամենայն եւ ասոնց նման պակասութիւնները մէջի անձանցը միայն տայինք , մինչդեռ յայտնի գիտենք որ ասոնց բուն աղբիւրն ու առաջին պատճառ կաթոլիկութիւնն ու ճիզվիթական սահմանադրութիւնն է , ինչպէս որ ցուցուցինք : Որչափ որ հեռացեր են ազգային հայկական պարզ եւ ուղիղ սկզբունքներէն , այնչափ ընթացքնին ծուր է ու հետ զհետէ կը ծռի , եւ կրօնաւորութեան սկզբնական հոգիէն ան-

ապրելոց պէս, Քրիստոսի վարդապետութիւնն ու եկեղեցին պայծառացընելու համար՝ տիեզերական սուրբ ժողովոց հայրապետներուն պէս : Ապա թէ ոչ, միթէ աշխարհիս երեսը ասդիս անդին ժողովուած ընկերութիւնք, եւս եւ քրիստոնեայ ընկերակցութիւնք, ամէնքն ալ անսխալ են . մէկը չըկրնար դանուիլ օր անոնց գործոյն կամ խօսքին կամ մտածութեանը մէջ անիրաւութիւն, մոլորութիւն, ծռութիւն գտնէ : Օրինակի համար, Մխիթարեան միաբանութիւնը ժողովով կորոչէ ընդդէմ խղճի եւ ամենայն արդարութեան որ իրեն ձեռքը աւանդուած ազգային վարժարաններուն վերատեսչութիւնը եւ գրեթէ դրամադրուելը Հռովմայ Փրոփականասային ձեռքը մտնէ . այն օրոչման դէմ բողոքող քանի մը անձինքը ինչո՞ւ չանցաւոր պիտի սեպուին փոխանակ վարձատրուելու, թէպէտ եւ Գանիէլ մարգարէին չափ ալ դեռահասակ ըլլան :

Բ. « Ով որ մեծաւորին կը հնազանդի՝
 « Աստուծոյ կը հնազանդի . ով որ մե-

« ծաւորին դէմ կելլէ՝ Աստուծոյ դէմ
 « ելած կըլլայ : »

— Ինչէն յայտնի է :

— Աւետարանէն . « Որ ձեզ լսէ՝ ինձ
 « լսէ՝ եւ որ զձեզ անարգէ՝ զիս անարգէ » ըսաւ Քրիստոս :

— Այո՛, բայց որո՞ւ ըսաւ . մեծաւորաց, անբայից, իշխանաւորաց, բռնաւորաց . . . Ո՞չ ապաքէն առաքելոց ըսաւ այն խօսքը՝ քաջալերելով զանոնք որ իր աստուածային վարդապետութիւնը աներկիւղ քարոզեն մարդկանց իր համբարձմանէն ետեւ : Ապա ուրեմն մեծաւորի մը իր հպատակներէն այդպիսի աստուածական տգատիւ պահանջելը ըստ ճիւղվիթներու սահմանադրութեանը՝ հայոցական ամբարշտութիւն եւ դիւական ամբարտաւանութիւն է . կրօնաւորին ալ զմեծաւորը Աստուծոյ տեղ դնելով՝ կոյր զկուրայն անոր խօսքերուն մտիկ ընելը մարդապաշտութիւն եւ յիմարութիւն : Այլ ինչ է Աստուծոյ սիրոյն համար՝ կամաւորապէս եւ բանաւորապէս մեծաւորի մը օրինաւոր հրամաններուն հնազանդի-

ը, ինչպէս որ եկեղեցւոյ մէջ ամէն ատեն գտնուած են ընողներ :

Գ. « Կրօնաւորը հայր, մայր, եղբայր, քոյր, ամէն բան պիտի մոռնայ, պիտի թողու, պիտի ուրանայ : Եթէ ահոնք ունեւոր են, անոնց ձգած ժառանգութենէն իրեն ընկած բաժինը պիտի պահանջէ առնու, եթէ հարկ ըլլայ՝ նաեւ կռիւներով ու դատաստանով, ու վանքին յանձնէ, իսկ եթէ չքաւոր են, ամենեւին պարտական չէ անոնց օգնելու՝ ոչ վանքին սօրկէն եւ ոչ իր կարգէ դուրս աշխատութեամբ թափած քրտինքին արդիւնքովը : միայն աղօթք կրնայ ընել անոնց համար՝ որպէս զի սիրով համբերեն աղքատութեան, հիւանդութեան, ծերութեան, եւս եւ մուրացկանութեան : »

— Ուսկից առեր էք, ի՞նչ նոր Փարիսեցիք, այդ բիւրիցս դատապարտելի անողորմ սկզբունքը :

— Աւետարանէն՝ յորում կըսէ Քրիստոս. « Որ ոք եթող զեղբարս կամ զքորս, կամ զհայր կամ զմայր կամ զորդիս կամ

զազարակս վասն իմ եւ վասն աւետարանին, հարիւրապատիկ առցէ, եւ զկեանսն յաւիտեանականս ժառանգեսցէ : »

— Ո՛հ անլուր եւ դիւահնար մեկնութիւն : Քրիստոսի խօսքը ո՞չ ապաքէն անոնց համար է յայտնապէս՝ որ իրենց քրիստոնէական սուրբ հաւատքը չուրանալով պիտի հարկադրէին ականայ կամ մօք բաժնուելու իրենց ծնողքէն, ազգականներէն ու ստացուածքէն, եւ մինչեւ իրենց կեանքէն անգամ, ինչպէս որ քրիստոնէութեան առաջին դարերուն մէջ խիստ շատ մարտիրոսներ ըրին հրաշայի նահատակութեամբ : Ապա թէ ոչ, ո՞ր թողունք Քրիստոսի տեսուն մերոյ այն սոսկալի վայր՝ որով այդպիսի կեղծաւորական եւ անիրաւ սկզբունքի հետեւող Փարիսեցիները կը շանթահարէ . « Իսկ դուք ընդէր անցանէք զպատուիւրանաւն Աստուծոյ վասն ձերոյ աւանդութեան : Զի Աստուած ասաց, Պատուեա զհայրքո եւ զմայր, եւ որ չառախօսէ զհօրէ կամ զմօրէ՝ մահու վախճանեսցի . եւ դուք ասէք. եթէ ասիցէ

« քը ցհայր կամ ցմայր. Կորբանս — որ է
 « պատարանք — զոր յինէն օգնուեցին (այսու
 « ինքն քու ինծուէ սպասած օգնութիւնդ
 « կամ ստակդ ես Աստուծոյ ընծայեր եմ
 « կամ ընծայել խոտանայեր եմ), եւ ոչ եւս
 « տայք թոյլ նմա առնել ինչ հօրն կամ
 « մօր, եւ անարգէք զբանն Աստուծոյ ձեռ
 « քով աւանդութեամբն զոր աւանդեցէք:
 « Կեղծաւորք, բարւոք մարդարէացաւ ի
 « վերայ ձեր նսայի եւ ասէ. ժողովուրդս
 « այս չրթամբք պատռէ զիս, եւ սիրտ
 « իւրեանց հեռացեալ մեկուսի է յինէն.
 « զո՛ւր պաշտեն զիս, ուսուցանեն վարդաւ
 « պետութիւնս զմարդկան պատուիր
 « եալս» Միթէ ասկէց աւելի դօրաւոր հերք
 « քումն կրնայ ըլլալ վերոգրեալ անողորմ
 « սկըզբունքին. ասկէց աւելի հիմն ի վեր
 « տապալումն կրնայ ըլլալ այն ճիզվիթական
 « մեկնութեան որ տիրած է նաեւ Մխի
 « թարեան միաբանութեան մէջ . . . :

Ո՛ւր թողունք նոյն իսկ կանոնադի
 « տաց եւ իրաւաբանից սկզբունքը որ կը
 « հաստատեն թէ մարդս կրօնաւոր անգամ
 « չկրնար ըլլալ երբոր իր ծնողքը բացար-

ձակապէս կարօտ են իր ձեռնտուութեա
 « նը: Եւ իրաւցընէ, եթէ զիտնային ծնողք
 « թէ իրենց որդին կրօնաւոր ըլլալովը այն
 « աստիճանի անգթութեամբ պիտի վարուի
 « իրենց դէմ՝ միթէ թող կուտային որ
 « վանք երթայ: Եւ ո՞վ կրնայ ըսել թէ ի
 « բաւուրը չունէին՝ բայց եթէ վարիսեցին
 « կամ ճիզվիթը :

Դ. « Սաստիկ խստութեամբ արգել
 « ուած է որ երկու երեք կրօնակից եղ
 « բարք իրարու հետ մասնաւոր բարե
 « կամութիւն եւ ընտանութիւն չունե
 « նան : » Ինչո՞ւ ըսես նէ, — որպէս զի
 « որոշման իրարու չբանան, վիշտերնին
 « իրարու յայտնելով չմխիթարուին, մե
 « ծաւորին բռնութեանցը՝ եւ վանքին մէջ
 « եղած անկարգութեանց վրայ իրարու
 « ւշքը չբանան :

Աղէկ որ այս գարշելի բռնակալու
 « թեան ալ մի միայն աղբիւր ճիզվիթիւնե
 « բու սահմանադրութիւնն է, յորում այս
 « Մաքիաւէլեան առածը մեծաւորին մեծ
 « զէնքը եղած է թէ « Բաժանեա զի տի
 « բեցես : » Պօղոս առաքեալ չգրիտառ-

նեայս ի սէր եւ ի միաբանութիւն յորդո-
րելով՝ մարմնոյ գլխոյն եւ անդամոցը
մէկզմէկ սիրելը, հողալը, խնամելը օ-
րինակ կը բերէ: Իսկ մեր նոր փարիսե-
ցիները իրենց միաբանութեան մէջի բո-
լոր անձինքն ալ կուզեն այնպիսի ան-
շունչ, անսիրտ, անմիտ եւ անզգայ ար-
ձան մը կամ խրժիկ մը ձեւացընել՝ որուն
անդամները իրարու հետ նիւթական թելով
մը միայն կապուած ըլլան, եւ բոլոր թելե-
րուն ծայրը մեծաւորին ձեռքն ըլլայ. որ
անդամին ինչ շարժմունք որ ուզէ տալ՝
զայն տայ, եւ տեսողներուն աչքը խարէ:

Ճիգվիթներուն եւ անոնց հետեւող
կրօնաւորաց այս կանոնին հետեւանքն է
այն առածը որով կըսեն Խտալացիք.
« Ճիգվիթութիւնը այնպիսի ընկերութիւն
« մին է որ մէջը կը ժողովին մարդիկ
« առանց մէկզմէկ ճանչնալու, կապին
« առանց մէկզմէկ սիրելու, կը մեռնին
« կերթան՝ առանց մէկզմէկ խղճալու: »
Ստիկալի առած, եւ թերեւս աւելի յարմար
է զժողիս գառապարտեալ հողւոց՝ քան թէ
որ եւ իցէ մարդկային ընկերութեան...:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Երբոր միաբանութեան մը մէջ քիչ
շատ զօրանան այնպիսի սկզբունքներ,
երբոր կեղծաւորութիւնը հարկաւոր կա-
տարելութիւն մը ճանչցուի, երբոր մե-
ծաւորին բռնութիւնը եւ հպատակաց
անբանութիւնը անհրաժեշտ կերպով հար-
կաւոր ճանչցուի միաբանութեան հաս-
տատ մնալուն ու առաջ երթալուն, եր-
բոր ճիգվիթներուն հռչակաւոր առածին
համեմատ « Բարի նպատակի մը համեմ-
« լու համար ամենայն միջոց (որչափ ալ
« ապօրինաւոր ու վնասակար ըլլայ)
« բարի է. » այնուհետեւ միթէ զար-
մանք է այն միաբանութեան մէջ ար-
դիւնք ապարդիւնք չճանչցուիլը:

Չարմանք է որ յիսուն տարի միաբանութեան օգտին համար կեանքը դընելով աշխատած բազմարդիւն ծերունի մը, միայն իր երեսին զիմակը մէկգի առնել ուղեւուն համար, միայն ազգին իրաւունքը պէտք է տեղը երթայ ըսելուն համար, միայն մեծաւորին անիրաւ մէկ հրամանին պատճառները վնասելուն համար, անարգ եւ սպարդիւն գերիի մը պէս մերկ կողոպուտ՝ նախատալից եւ դատափետ՝ գիշեր ատեն ու անձրեւով՝ դուրս վընտուի զինուորներով իր անբաւ նեղութեամբ ու տառապանօք հիմնած առաջ տարած վարժարանէն. ետքն ալ տարիով անլուր հալածանք ու մեծամեծ զրկանքներ քաշէ մեծաւորին ու անոր արբանեակներուն կողմանէ :

Չարմանք է որ տասը տարի միաբանութեան համար գրով եւ բանիւ աշխատած մէկ անձը՝ միայն երեսին զիմակը վար առնել ուղեւուն համար, միայն իր կարօտեալ ծնողացը իր կարգէ դուրս աշխատութեամբը ատեն ատեն ոգեպահիկ մը ճարելուն համար, միայն մեծա-

ւորին զբռնելու անիրաւ հրամանին մտիկ ընել չուղեւուն համար՝ պաշտօնէն ձգուի, ու միաբանութենէն դուրս վընտուի :

Չարմանք է որ երեսուն տարիի չափ միաբանութեան մէջ արծաթագին գերիի մը պէս ծառայող մէկ անձ մը, միայն երեսին զիմակը հանել ուղեւուն համար, միայն իր ազգին իրաւունքը արդարութիւնը պաշտպանել ուղեւուն համար, դուրս ձգուի միաբանութենէն իբրեւ հերձուածողներու պաշտպան ու մոլորամիտ :

Չարմանք է որ արդիւնաւոր ու տաղանդաւոր մէկ անձ մը միաբանութեան կողմանէ իբրեւ գործակալ եւ դեսպան յուղարկուած ըլլալով, ըրած դեսպանութենէն ետեւ իր արդար կրօնակցացը դէմ սուտ վկայութիւն տալ չուղեւուն համար, յանդիմանութիւն լսէ վանական փողովով, ու ձեռքը եղած պաշտօններէն դուրս ձգուի :

Չարմանք է որ իր խղճմտանքին արդար բողոքմանը դէմ սուտ խուլ ըլլալ

չուզող մէկ անձ մը, « Հնազանդիլ պարտ է Աստուծոյ առաւել քան մարդոյ » ըսելով՝ անիրաւ յայտարարութիւններու ձեռք դնել չուզելուն համար, իբրեւ ապստամբ եւ ինքնահաճ նախատուի ու կշտամբուի :

Չարմանք է որ մեծաւորը իր հպատակներուն միտքը եւ լեզուն կաշկանդելու համար՝ ոչ միայն վանքը լրտեսներով լեցընէ, այլ եւ քաղաքական իշխանութեան արթնութիւնն ու հսկողութիւնը իր բռնակալութեանը օգնական առնու, որպէս զի չըլլայ թէ յանկարծ ծածուկ թղթակցութիւն մը պատահի իր հպատակներուն ու անոնց ծնողացն ու ազգականացը մէջ . . . :

Չարմանք է որ վանքին մէջի անյանձինքը միայն պատուոյ եւ պաշտօններու հասնին՝ որոնք որ իրենց անարգ նախանձն ու ցած անձնասիրութիւնը պարտըկեն կեղծաւորութեամբ, ու իբրեւ նախանձայոյզ եւ հասարակասէր անձինք ընդդէմ արդարութեան եւ անմեղութեան պատերազմելով՝ սոսկալի ան-

գըթութեանց եւ շփոթութեանց պատճառ ըլլան :

Մէկ խօսքով, զարմանք է որ այսպիսի խեղաթիւր սկզբունքներով՝ աւերարտաւան բռնակալութիւնը արիական կառավարութեան տեղ դրուի, խարդախութիւնը խոհեմութեան տեղ, կծուութիւնը կամաւոր աղքատութեան տեղ, արհամարհոտութիւնը համբերութեան տեղ, ծնողաց դէմ անողորմութիւնը անձնուրացութեան տեղ, իրարու դէմ դաւաճանութիւնը հասարակասիրութեան տեղ, ազգին իրաւունքը օտարաց մատնելը ազգասիրութեան տեղ, եւ գլուխ ամենայնի՝ փարիսական կեղծաւորութիւնը կրօնաւորական բարեպաշտութեան տեղ :

Ո՞հ, ասոնց ամէնն ալ տեսանք մենք Միւլթարեան միաբանութեան մէջ, եւ երկար ատեն խաբուեցանք՝ մտքերնիս դնելով թէ ամէնն ալ մասնաւորաց պակասութիւններ են, որովհետեւ կը տեսնէինք նաեւ այս պակասութիւններէն ազատ մնացած անձինք : Չէինք մտածեր թէ այնպիսի ոգւով եւ ընթացիւք վա-

բուռով միաբանութեան մէջ աւելի զարմանալի պիտի ըլլար այն պակասութիւնները չունեցողը քան թէ անոնցմէ ալ աւելին ունեցողները :

Մեզի պէս կը խաբուին նաեւ անոնք որ միաբանութենէն չեն զատուած , եւ բարեմտութեամբ կաշխատին իրենց պարտք ճանչցածնին կատարելու . ուստի թող չզարմանան ընթերցողք թէ ինչպէս կըլլայ որ դեռ կը դանուին այն պակասութիւններէն ազատ մարդիկ որ միաբանութենէն ալ չեն զատուիր : Յայտնի բան է որ անոնցմէ ոմանք ալ լաւագոյն օրեր տեսնելու յուսով կը համբերեն , եւ ոմանք յուսահատութեամբ անհողութեան զարնելով՝ իրենց հոգւոյն փրկութեանը , այս ինքն խիղճերնուն հանդըստութեանը կը նային :

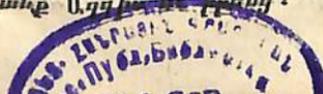
Ահա այսպիսի պատճառներով մենք ալ քանի որ նոյն միաբանութեան մէջ էինք , եւ մտքերնիս պաշարուած էր , բարեմտութիւննիս շատ , փորձառութիւննիս քիչ , կամայ եւ ակամայ շատ մը պակասութիւններ ոչ միայն չէինք

տեսներ , այլ եւ գուցէ երբեմն աղէկութեան տեղ անգամ կը դնէինք : Իսկ երբոր շատ տարիներով , շատ փորձերով , շատ դիպուածներու մէջ յայտնապէս տեսանք որ ատեն ատեն ունեցած կասկածնիս իրաւ են եղեր , — երբ տեսանք որ վերոյիշեալ սկզբունքներով կառավարուող միաբանութեան մը հոգին որչափ ալ աղէկ ըլլայ , եւ ընթացքը որչափ ալ ուղիղ երևնայ՝ վնասակար է իրեն եւ ազգիս միանդամայն , — երբ տեսանք որ հուովմէական ու ճիզվիթական ճամբաներու մէջ մտնելով սրչափ հեռացեր է միաբանութիւնը սուրբ Աւետարանին սկզբունքներէն , եւ նախնի հարց մերոց երանելեաց լուսաւոր՝ պարզ եւ անխարդախ ճանապարհէն , — փոխեցինք կարծիքնիս , եւ զատուեցանք ելանք միաբանութենէն :

Անով գոհ կըլլայինք անշուշտ , եւ սրչափ ալ բամբաստելնք ու հալածուելնք մեր հին կրօնակիրներէն ուղղակի եւ անուղղակի՝ իբրեւ ասպտամբ , խռովաբար , մոլորեցուցիչ եւ հերձուածող , չի-

մանալու կը զարնէինք, ու « Տէր, թող
 դոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն » ը-
 սելով՝ մինչեւ ի սպառ կը լռէինք ու մեր
 խղճին ուղղութեանը կը հետեւէինք. սա-
 կայն ազգիս օգտին համար հարկաւոր
 ճանչցանք այս ուրուագիծը հրատարա-
 կել. եւ յուսանք թէ մեր գովելի դիտա-
 ւորութեանը կը հասնինք, որ է՝ թիւր
 սկզբանց կաթոլիկութեան եւ ճիզվիթու-
 թեան քնանները ցուցնել՝ առանց մէ-
 կուն մէկալին անձնական պակասու-
 թիւնները հրապարակելու :

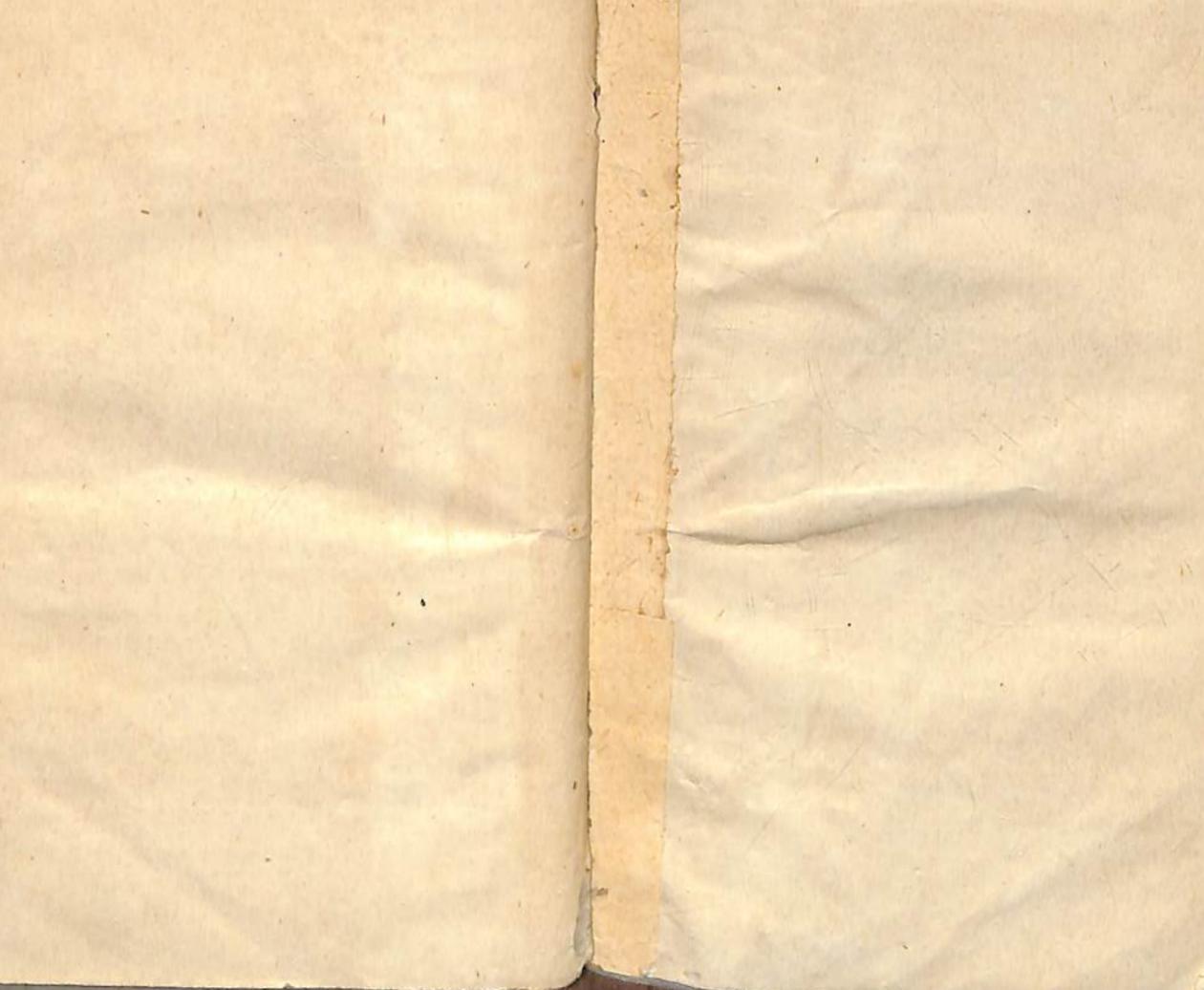
Երանի թէ մեր բազմամեայ եւ բազ-
 մատազնապ փորձառութենէն խրատ առ-
 նուն նաեւ Միթիարեան միաբանութեան
 այժմու անդամները, եւ առանց մեր
 կրած նեղութիւնները իրենք ալ կրելու՝
 վերջընեն եթէ կրնան անոր այն երկու
 մեծամեծ պակասութիւնները, որպէս զի
 աղէկութիւններէն ալ աւելի օգուտ տես-
 նէ ազգերնիս. այն ատեն մենք ալ կը
 միւթարուինք եւ կուբախանանք որ այս
 փոքրիկ գրուածքով մեծ ծառայութիւն
 մը ըրած եղանք Ազգիս եւ Երկնք :

Նախնական ոգի Մխիթարեան միա- բանութեան	11
Յեղափոխութիւն ոգւոյ Մխիթարեան միաբանութեան	18
Յեղափոխութիւն ընթացից Մխի- թարեան միաբանութեան	48
Անուղիղ դաստիարակութիւն ուսա- նողաց եւ նորընծայից	54
Կոյր հնազանդութիւն	70
Պարսաւելի հասարակասիրութիւն	74
Անճանաչողութիւն արդէանց	79
Ժլատ աղքատութիւն	85
Մշտնջենաւոր իշխանութիւն աբ- բայի	87
Քանի մը սկզբունք Մխիթարեան միաբանութեան	90
Վերջաբան	99

11
18
28
33
40
44
47
52
57
60
60

OK

3100

U

« Ազգային գրադարան »

NL0029778

000000

3011